توانای مۆرفێمی بەند لەڕاپەڕاندنی ئەرکی سینتاکسی لە زمانی کوردیو فارسیدا

م.ی. شیروان حسین حمد

وەزارەتی پەروەردە

پێشەکی

تواناو ئەکتیڤیو پاسیڤی لە چوارچێوەی هەریەکەیەکی زمان دەشێت شوێنی هەلوەستەکردنی زمانەوانیانە بێت، مۆرفێمی بەند وەك یەکەیەکی واتایی و خاوەن چەمك لەنێو خۆیاندا خاوەنی توانای جیاجیان. ئەم لێکۆڵینەوەیە هەوڵێکە بۆ بەراوردکردنی توانای مۆرفێمە ڕێزمانییەکانی زمانی کوردیو فارسی، لە ڕاپەڕاندنو گەیاندنی چەمکە سینتاکسیەکان. کە تێیدا پشت بەڕێبازی وەسفی بەراوردی بەستراوە. بەسەر سێ بەشدا دابەش کراوە، لە بەشی یەکەمدا باسی توانای مۆرفێمی بەند لە لەڕاپەڕاندنی ئەرکی سینتاکسی لە زمانی کوریدا، کراوە. بەشی دووەم بۆ توانای مۆرفێمی بەند لە لەڕاپەڕاندنی ئەرکی سینتاکسی لە زمانی فارسیدا، تەرخانکراوە. بەشی سێیەم بەراوردی ئەم دوو زمانە کراوە، لە ڕوانگەی توانای مۆرفێمی بەند لەڕاپەڕاندنی ئەرکی سینتاکسیدا، لە کۆتایشدا چەند ئەنجامێك خراونەتەڕوو.

١: توانای مۆرفێمی بەند لەڕا پەڕاندنی ئەرکی سینتاکسی لەزمانی کوردیدا:

زمانی کوردی، وەك زمانێکی لکاو، بەشێکی زۆری چەمکە سینتاکسییەکانی لە ڕێگەی مۆرفێمی بەندەوە دەگەیەنرێن. بەم پێیەش ئەم جۆرە مۆرفێمە لەم ڕووەوە بەتوانادارو بەبەرهەم هەژماردەکرێت، لەگەردان کردنی هەریەك لە بەشە ئاخاوتنەکاندا، ئەم جۆرە مۆرفێمانە ڕۆڵی بەرچاو دەگێڕن، بۆیە زۆرجاریش ناودەبرێن بە مۆرفێمی گەردان کردن (تصریف). لێرەدا، لە گرنگترین ئەو مۆرفێمە بەندانە دەدوێین، کە ڕۆڵێکی سینتاکسی پیشان دەدەن. هەروەها توانای هەریەك لە ئەندامانی هەر گروپێك دەخەینەڕوو.

١-١: مۆرفێمی بەندیی ناساندن:

چەمکی ناساندنو دیاریکردن[١]، لە زمانی کوردیدا، هەم لە ڕێگەی مۆرفێمی بەندو هەم لەڕێگەی مۆرفێمی سەربەخۆشەوە دەگەیەنرێت. هەریەکەیان سنوورو ژینگەی تایبەتی خۆی هەیە. بەگشتی دەشێت هەریەك لەم کەرەستانە دیاریکردنو ناساندن دەربڕێت: مۆرفێمی سەربەخۆی نیشانە: ئەم زانکۆیە. بەهۆی دیارخەرەوە: باوکی ئازاد لەڕێگەی جێناوی خۆییەوە: گەرەکی خۆمان، مۆرفێمی بەندی ناسیاری: کوڕەکە، ژنەکە،

ئەوەی پەیوەندی ڕاستەوخۆی بە لێکۆڵینەوەکەی ئێمەوە هەبێت، بەکارهێنانی مۆرفێمی بەندە، وەك ڕێگەیەکی سەرەکی بۆ دەربڕینی چەمکی ناساندنو دیاریکردن، کە ئەمەش (کردەیەکی زمانییەو بریتییە لە ئاشکرا کردنو دیاریکردنی ناوێکی گشتی لەناو پۆلەکەیدا، کە پێشتر قسەکەرو گوێگر دەیزانن.) (ئەبوبەکر عمر قادر: ٢٠٠٣: ٢٨) ئەم کردە سینتاکسیە کەتیگۆرییەکی ناوەو هەرچەند هەندێجار دەوترێت ئەم (مۆرفێمە تایبەت نییە بەناو، یان ئاوەڵناو، بەڵکو تایبەتە بە فرێزی ناوی)، (Fattah. M:1999:40)[٢] بەڵام دەبێت سەرنج لەوە بدەین ئەم مۆرفێمە لەهەر شوێنێکی فرێزی ناویدا بێت، ئەوا لەڕووی چەمكو واتاوە، هەر وابەستەی ناوەکە دەبێت، ئەمەش بۆئەوە دەگەڕێتەوە، کە لەڕووی دەرکەوتنەوە، لە هەندێ باردا، بنکەی خۆی دەگۆڕێتو دەتوانێت بچێتە سەر کەرەستەی کۆتایی فرێزەکە، بەمەش سیفەتی نووسەکی وەردەگرێت، وەکو:

کتێبەکەم خوێندەوە. کتێبە کۆنەکەم خوێندەوە. کتێبە کۆنو بەنرخەکەم خوێندەوە.

---

[١] – لەبارەی چەمکی دیاریکردنەوە بڕوانە: (لیمۆ محمود تۆفیق: ٢٠١٢: ٣– ٥٤)

[٢]– لە (ئەبوبکر عمر قادر: ٢٠٠٣) وەرگیراوە.

لە هەریەکێك لەم ڕستانەدا، مۆرفێمی (–ەکە) تایبەتە بەدیاریکردنو ناساندنی ناوی (کتێب) هەرچەندە لەڕووی دەرکەوتنیشەوە لێوەی دووربێت. ئەمەش لە هەندێ باری تایبەتدا ڕوودەدات، بەتایبەت کاتێك کە بە ئاوەڵناوێك دیارخرابێت، وەك نموونەکانی سەرەوە. بۆیە دەتوانین بڵێین ئەم مۆرفێمە بەندە تایبەتە بەناو، بەڵام دەشێت (بە ناوو ئاوەڵناوەوە بلکێت.)(ئەورەحمانی حاجی مارف: ١٩٧٩: ١٨٨).

ئەوەی لە زمانی کوردیدا، لەم مۆرفێمەدا، دەبینرێت توانەوەی چەمکێکی ترە، لە هەمان کاتو دەوروبەردا، ئەویش چەمکی ژمارەیی تاکە، چونکە هەموو ئەو ناوە گشتییانەی ئەم مۆرفێمە وەردەگرن، هەم دەبن بە ناسراوو هەم تاکیش، وەکو:

گوڵ(گشتی) + /–ەکە/ = گوڵەکە(ناسراو، تاك) ، باخ(گشتی) + /–ەکە/ = باخەکە(ناسراو، تاك)

کەواتە ئەم مۆرفێمە دوو چەمك پیشان دەداتو چەمکەکانیش لێك جیانابنەوە، کە دەشێ بەم شێوە پیشان بدرێت:

ناساندن ← /–ەکە/ → تاك

بنکەی ئەم مۆرفێمە بەگشتی ناو دەبێت، بەڵام هەندێجار پۆلە ناوئاساکانیش دەتوانن بەهەمان چەمكو ئەرکەوە وەربگرن، لەوانە، (ئاوەڵناو، چاوگ، وەکو ناو کاردەکەن.) (محەمەد مەعروفو سەباح ڕشید: ٢٠٠٦: ٥٥). لەهەمبەر ئاوەڵناو، کاتێك ئەم مۆرفێمە وەردەگرێت، کە ناوە دیارخراوەکەی کرتابێت، بەهۆکارێکی زمانیو لای قسەکەرو گوێگر ڕوونو ئاشکرا بێت، وەکو:

منداڵە جوانەکە هات. ← جوانەکە هات. خوێندکارە زیرەکەکان خەڵات دەکەن. ← زیرەکەکان خەڵات دەکەن.

لێرەدا، چونکە (دیارخراو) لەنێوان قسەکەرو گوێگردا ڕوونو ئاشکرایە، دەشێت لاببرێتو لەئاستی سەرەوەدا ئاماژەی پێنەدرێت، هەرچەندە بوونێکی سەربەخۆی لەئاستی ژێرەوەدا هەیە، سەرەڕای ئەوەش تەنیا خۆی نەك نیشانە ڕێزمانییەکانی دەکرتێنرێنو نیشانەکانی بەسەر دیارخەرەکەوە دەمێننەوە.

لەبارەی چاوگیشەوە، یەکێك لە تایبەتمەندییەکانی ئەوەیە، کە دەتوانرێت وەکو ناو بەکاربهێنرێتو هەموو تایبەتییەکانی ناو وەربگرێتو ببێتە ناوی واتایی. هەربۆیەش هەندێ لەزمانەوانان، ناویان ناوە (ناوی ڕووداو)[٣]، بۆیە دەکرێت ئەم مۆرفێمە وەربگرێت، وەکو: نووسین + /–ەکە/ = نووسینەکەم خوێندەوە. هاتن + /–ەکە/ = ڕێز لەهاتنەکەتان دەگرم.

سەرکەوتن + /–ەکە/ = پیرۆزبایی سەرکەوتنەکەت لێ دەکەم. هەڵبژاردن + /–ەکە/ = هەڵبژاردنەکە دواخرا.

فۆرمی سەرەکی ئەم مۆرفێمە (–ەکە) یە، هەرچەندە هەندێك لە ڕێزماننووسان لەوباوەڕەدان، کە ئەم فۆرمە لە دوو مۆرفێمو ناوبرێك پێك هاتبێت.[٤] واتە لە هەریەك لە ((ە) مۆرفێمی نزیکی + ك (ناوبڕ) + (ە) مۆرفێمی نزیکی پێك دێت.)(عبدالله حسین ڕەسول: ١٩٩٥: ٨٣) بەڵام ئەمە لەگەڵ ئەو چەمكو واتایە یەك ناگرێتەوە، کە ئەم مۆرفێمە دەیگەیەنێ، بەتایبەت کە هەردوو چەمکی نزیکیو ناساندن یەکسان نینو شوێنی یەکتری ناگرنەوە. هەروەها لەهیچ

٣– بە نموونە بڕوانە: (فاروق عومەر صدیق: ٢٠١١: ٧٦)

٤– بڕوانە: (عبدالله حسین ڕەسوڵ: ١٩٩٥: ٨٣)

شوێنێکدا دەنگی {ک} نەبۆتە ناوبڕ(ناوبەند)، تا لێرە ئەم ڕۆڵەی پێبدرێت.[٥] ئەم مۆرفیمە چەند فۆرمێکی جیاوازی هەیە، کە هەندێکیان ئەلۆمۆرفنو هەندێکی تریان دەبن بەهاوواتای یەکتر، کە لەم وێنەیەدا، دەیانخەینەروو:

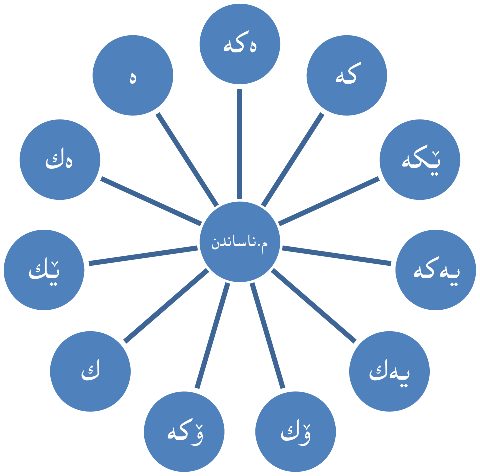

فۆرمی سەرەکی بۆگەیاندنی چەمکی ناساندن لەڕێگەی مۆرفیمی (–ەکە) دەبێت، ئەگەر هاتوو ئەو بنکەیەی (کە دەچێتە سەری کۆتایی بە دەنگێکی نەبزوێن هاتبێت.) (ئەورەحمانی حاجی مارف: ١٩٧٩: ١٨٩) و بەدوای خۆیدا هیچ مۆرفێمێکی تری وەرنەگرت، کە بەدەنگێکی بزوێن دەستی پێکردبێت، وەکو: قەڵەمـەکە، گوڵـەکە، کتێبـەکە، شەڕەکە

لە ڕووی ڕێژەی بەکارهێنانەوە، توانایەکی زۆری هەیە، بەپێی ئەو نموونانەی کە وەك داتا بۆ دەرخستنی توانا ئەو فۆرمە جیاوازانە وەرگیراون، دەرکەوتووە، لەسەرووی هەموویانەوەیە، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ زۆری ئەو بنکانەی کە کۆتاییان بە دەنگە نەبزوێنەکان هاتووە، کە ئەمەش وابەستەی سروشتی جیاوازی ژمارەی بزوێنو نەبزوێنەکانە لە زمانی کوردیدا. ئەم زۆری دووبارەبوونەوەیەو بەرزی ئاستی توانای ئەم فۆرمە بووەتە هۆی ئەوەی کە ببێتە فۆرمی سەرەکیی ئەم مۆرفێمە. سەرەڕای ئەوەش چەند شێوەیەکی تری هەن، کە لە هەندێ دەوروبەری زمانیدا دەردەکەونو بە ئەلۆمۆرفی ئەم مۆرفێمە ناسراون، لەوانە:

/–کە/: ئەم فۆرمە بە شێوەیەکی گشتی لەسەر ئەو بنکانەدا دەردەکەوێت، کە کۆتاییان بەدەنگێکی بزوێن هاتبێت، بەتایبەت دەنگی {ە}، چونکە لەگەڵ دەنگە بزوێنەکانی تردا، دەشێ /–کە/ یان ئەلۆمۆرفی تر بەکاربهێنرێت، بەڵام لەگەڵ دەنگی {ە} تەنیا /–کە/ بەکاردێت، بەمەرجێك بەدوایدا مۆرفێمێکی تر نەهاتبێت، کە بە بزوێن دەستی پێکردبێت، وەکو:

نامەکە، پەنجەرەکە، گۆزەکە، تەختەکە، ڕاستەکە...

ئەوەی توانای ئەم مۆرفیمە بەرزدەکاتەوە، بەکارهێنانیەتی، لەگەڵ هەندێ بنکەی تردا، کە کۆتاییان بە بزوێنەکانی تر هاتبێت، وەکو: {ۆ}: گەزۆکە، دۆکە، برۆکە.... ∞ {ا}: مامۆستاکە، باکە، شاکە.... ∞ {ێ}: دێکە، زێکە، ڕێکە.....

∞

بەڵام لەم بەکارهێنانەیدا، تارادەیەك، مۆرکی ناوچەیی پێوەدیارەو بەگشتی بەرانبەر ئەلۆمۆرفێکی تری هەمان مۆرفێم دەوەستێت، ئەویش /–یەکە/یەو لە زۆربەی دەوروبەرەکاندا، دەتوانێت شوێنی بگرێتەوە، بەزۆریش لە گۆڤەری سلێمانیدا بەکاردێت.

٥– دکتۆر ئەبوبکر عومەر قادر لە نامەی دکتۆراکەیدا، ئەم ڕاستییەی لەچەند ڕوویەکەوە ڕوونکردوەتەوە، بۆیە لێرەدا پێویست بە دووبارەکردنەوەی ناکات، بڕوانە: (ئەبوبکر عومەر قادر: ٢٠٠٣: ٢٩).

/–یەکە/ فۆرمێکی ترە، کە هەندێجار دەتوانێت جێگەی /–کە/ بگرێتەوە، بەتایبەتی لەگەڵ ئەو بنکانەی کە کۆتاییان بە دەنگی {ۆ، ا، ێ} هاتبێ، ئەمەش لەهەندێ ناوچەی تایبەتدا، دەبینرێت، وەکو: **گەرۆیەکە**، دەرگا**یەکە**، دێ**یەکە**..........هتد.

بەشێوەکی گشتی /–یەکە/ لەڕووی بەکارهێنانیەوە، لە پلەی سێیەمدا دێت، لەڕووی تواناو بەرهەمەوە، چونکە دەکرێت لە زۆربەی بارەکاندا بە /–کە/ شوێنی پڕبکرێتەوە، بەڵام بەپێچەوانەوە دروست نابێت. واتە بەزۆری /–کە/ دەتوانێت دابنرێت، بەڵام ناتوانرێت لە هەموو شوێنێك /–یەکە/ شوێنی /–کە/ بگرێتەوە، وەکو:

چرایەکە = **چراکە**، پەنجەرەکە ≠ *پەنجەرەیەکە، پانکەکە ≠ *پانکەیەکە

بۆیە ئەم دوو ئەلۆمۆرفە زۆرجار واتاو بەکارهێنانێکی یەکسانیان دەبێتو لە هەمان دەوروبەردا دەردەکەون، بەمەش دەبن بە جۆرێك لە هاوواتا. بەکارهێنانێکی تایبەتی ئەم فۆرمە لەگەڵ ئەو بنکانەدایە، کە کۆتاییان بەدەنگی {ی} هاتووە، کە لەم بارەدا ناکرێت /–کە/ شوێنی بگرێتەوە، ئەم فۆرمە دەبێتە شێوەیەکی ناچاری لەهەموو بارێکدا، وەکو:

کانی + ەکە > **کانییەکە**، زیرەکی + ەکە > زیرەکی**یەکە**، خوری + ەکە > خوری**یەکە**

هەر ئەم چەشنەی بنکە، لە هەندێ شوێنو گۆڤەردا، ئەلۆمۆرفێکی تری دروست کردووە، کە ئەویش /–ێکە/یە. ئەمەش بەتایبەتی لە گۆڤەری سلێمانیدا دەبینرێت، کە لە ئەنجامی گۆڕانی {ی+ە = ێ} پەیدادەبێت، وەکو:

کانی + ەکە > **کانێکە**، زیرەکی + ەکە > زیرەک**ێکە**، خوری + ەکە > خور**ێکە**

بەم پێیە بەکارهێنانی /ێکە/ توانایەکی سنووردارتری هەیە، بۆیە لەڕووی ڕێژەیشەوە، کەمتر بەکاردێت.

/–ۆکە/ ئەلۆمۆرفێکی ترە، کە ئەویش سنووری بەکارهێنانی زۆر تەسکەو توانایەکی زۆری نییە، زیاتر لە گۆڤەری سلێمانیدا بەکاردێت، تەنیا لەگەڵ ئەو بنکانەدا، دەردەکەوێت، کە کۆتاییان بەدەنگی {وو} هاتووەو گۆڕانێکی فۆنۆلۆژی ڕوودەدات بەوەی کە {وو} + {ە} دەبێت بە {ۆ} واتە دوو دەنگ تێدەچنو دەنگێکی نوێ پەیدادەبێت، وەکو:

خانوو + ەکە > **خانۆکە**، مازوو + ەکە > **مازۆکە**

ئەو بنکانەی کە کۆتاییان بە {وو} دێت، ئاسایی دەتوانن /–ەکە/ وەربگرن، بێ هیچ گۆڕانێك لە فۆرمی مۆرفیمەکەدا، وەکو:

خانوو + ەکە > **خانووەکە**، مازوو + ەکە > **مازووەکە**

بەڵام دەبێت سەرنجی ئەوەش بدەین، لەڕووی قاڵبی بڕگەی فۆنەتاکتیکی ئەم وشەیە گۆڕانی بەسەردادێتو دەنگی {وو} لێك دادەبڕێتو دەبێت بە {و}(بزوێن) و {و}(نەبزوێن) واتە: {خا/نو/وە/کە}، {ما/زو/ وە/کە} هەر ئەمەش وای لە هەندێ زمانەوان کردووە، کە /–وەکە/ بە ئەلۆمۆرفێکی /–ەکە/ دابنێن[٦]

ئەو ئەلۆمۆرفانەی سەرەوەی مۆرفێمی ناساندن، هۆکاری پەیدابوونیان دەگەڕێتەوە بۆ سروشتی دەنگسازی ئەو بنکەیەی کە مۆرفێمەکە وەردەگرێت، بەڵام هەر یەکێك لەو ئەلۆمۆرفانە بە هۆکاری ڕێزمانیش – سەرباری ئامادەگی هۆکارە فۆنۆلۆژییەکە– شێوەی خۆیان دەگۆڕن، بەتایبەت کاتێك مۆرفێمێکی تری، بەدوادابێت کە بەدەنگێکی بزوێن دەستی پێکردبێت. ئەوەیش بەتایبەتی لە بەدوایەکداهاتنی مۆرفێمی ناساندنی (–ەکە)و مۆرفێمی کۆی (–ان)دا، دەبینرێت، بەم پێیە، (بنکە + م.ناساندن + م.کۆ) ئەمانەی لێدەکەوێتەوە: ەکە > ەك: کوڕ + ەکە + ان > کوڕە<u>کـــ</u>ـــان

کە > ك: چرا + کە + ان > چرا<u>کـــ</u>ـــان

یەکە > یەك: دەرگا + یەکە + ان > دەرگا<u>یـــەکـ</u>ــان

٦– بڕوانە: (ئەبوبکر عومەر قادر: ٢٠٠٣: ٣٢)

ێکه > ێك : کانی + ێکه + ان > کانـــێکـــان

ۆکه > ۆك : خانوو + ەکه + ان > خانـــۆکـــان

بەم پێیە هەریەکێك لە (/–ەك/، /–ك/، /–یەك/، /–ێك/، /–ۆك/) ئەلۆمۆرفی /–ەکە/ن، کە هۆکاری ڕێزمانی ڕۆڵی هەبووە، لە دروستکردنیان، بەڵام بەکارهێنانیان سنووردارەو کەم توانان.

/–ە/: یەکێکی ترە، لەو مۆرفێمە بەندانەی کە لە سنوورێکی دیاریکراودا بەکاردێت. هەندێك لەزمانەوانان بەمۆرفێمێکی تایبەتی دادەنێنو نایکەن بە ئەلۆمۆرفی /–ەکە/[٧] هەروەها ئەم مۆرفێمە زۆرجاریش تێکەڵ بە پاشبەندی نیشانە دەکرێت، و دەوترێت (نیشانەی ناسیاری (–ە)/ (–یە) لەگەڵ ناوێکدا بەکاردێت، کە جێناوی نیشانەی (ئەم) و یا (ئەو)ی بەپێش کەوتبێت.) (زەرێ یوسوپۆڤا: ٢٠٠٥: ٤٥) ئەمەش تاڕادەیەك لەو ئەرکە دووری دەخاتەوە، کە ئێمە دەمانەوێ هەڵوەستەی لەسەر بکەین، چونکە لەو بەکارهێنانانەیدا، کە چەمکی ناساندن دەگەیەنێت، پێویستی بە جێناوی نیشانە نابێت، وەکو: دایکـــە هەر دەگریا.

لێرەدا، /–ە/ لەبری /–ەکە/ هاتووەو توانیویەتی شوێنی بگرێتەوە، بەڵام کە جێناوی نیشانەی لەپێش بێت، ناتوانێت شوێنی بگرێتەوە، وەکوو: * ئەم دایکەکە هەر دەگریا.

ئەم مۆرفێمە جیاوازی لەگەڵ /–ەکە/ ئەوەیە کە سنووری بەکارهێنانی زۆر تەسکترەو لەو دەورووبەرانەشی، کە بەکاردێت، هەمان واتاو مەبەستی /–ەکە/ دەدات، بۆیە (دوور نییە، ئەم نیشانەیە کورتکراوەی /–ەکە/ بێت)، (ئەوڕەحمانی حاجی مارف: ١٩٧٩: ١٩٧) بۆیە دەشێت بە چەشنێك لە ئەلۆمۆرفی هەژماربکەینو بەجۆرێك لە ئابووریکردنی لە ئاستی مۆرفۆلۆژیدا دابنێین. بەتایبەتی کاتێك بەکاردێت، کە ناوێکی دیاریکراوە، لە گێڕانەوەیەکدا زۆر دووبارە دەبێتەوە، بەزۆریش لە چیرۆكو ڕۆمانو حیکایەتدا. هەرچەندە دەوترێت تەنیا لەگەڵ کاری ڕابردوو بەکاردێتو (لەگەڵ کاری ڕانەبردوودا نایەت.) (ئەبوبەکر عمر قادر: ٢٠٠٣: ٣٣) بەڵام لەزۆر نموونەی کاری فۆرم ڕانەبردووی گێڕانەوەشدا دێت، وەکو:

کوڕە دەچێتە سەیران. دایکــە بەدڵێکی پڕلەخەم منداڵەکەی دەلاوێنێتەوە

لایەنێکی تری بێهێزیو خۆلادان لەو مۆرفێمە، ئەوەیە کە زۆرجار فۆرمەکەی ون دەبێتو دەبێتە مۆرفێمی سفر، ناوەکەیش بەشێوەی ناوێکی گشتی دەردەکەوێت، (لە دۆخی ئاساییدا بەبێ زیادوکەم بەدەردەکەوێت، بەڵام ((ئەگەر هەندێجار ناوەکە کۆتایی بە (ا، و، ێ، ی، ە) بێت، ئەوکاتە (ە) وەرناگرێ لەم حاڵەتەدا بەقەرینە تێدەگەین، کە مەبەست باس لێکراوێکی دیاریکراوە.)) (ئەوڕەحمانی حاجی مارف: ١٩٧٩: ١٩٨) وەکو: دۆیەکە زۆر ترش بوو. دۆ زۆر ترش بوو.ئاغایەکە زۆرداربوو. ئاغا زۆرداربوو.

هەروەها ئەگەر هاتوو ناوەکە بە ئاوەڵناوێك دەرخرا، ئەوکات ئەم نیشانەیە بەشێوەیەکی دیارو ئاشکرا، لەسەر ئاوەڵناوەکە دەرناکەوێتو ئەم چەمکە سینتاکسییەش ناگەیەنێ، وەکو: * دایکە هەژارە هەر دەگریا. * منداڵە بچووکە یاری دەکرد.

لەگەڵ مۆرفێمی کۆشدا، دووبارە بوونی خۆی لەدەست دەداتو دەبێتە سفر، وەکو:

ژنە هەر چاوەڕێی دەکرد. ژنان هەر چاوەڕێیان دەکرد.

بەشێوەیەکی گشتی، دەشێت ئەم فۆرمەش وەك کەرەسەیەکی گەیاندنی چەمکی ناساندن دابنێین، کە لەسنوورێکی تایبەتو دیاریکراودا بەکاردێت، هەموو ئەمانەی سەرەوەش بێتواناییو لاوازی ئەم مۆرفێمە پیشان دەدەن. توانای هەریەك لەو

٧ – بروانە: (ئەوڕەحمانی حاجی مارف: ١٩٧٩: ١٩٦)، (ئازاد باخەوان: ١٩٩٨: ١٠١)، (ئەبوبکر عومەر قادر: ٢٠٠٣: ٣٣)

مۆرفێمو ئەلۆمۆرفانە بەم شێوەی خوارەوە، پیشان دەدەین، كە ئەنجامی وەرگرتنی ئامارێكی (٢٩٧) ناوی ناسراوە، بەهۆی مۆرفێمی بەندەوە.

ئاماری ژمارە (١)

خستنەڕووی توانای مۆرفێمەكانی ناساندن لە زمانی كوردیدا

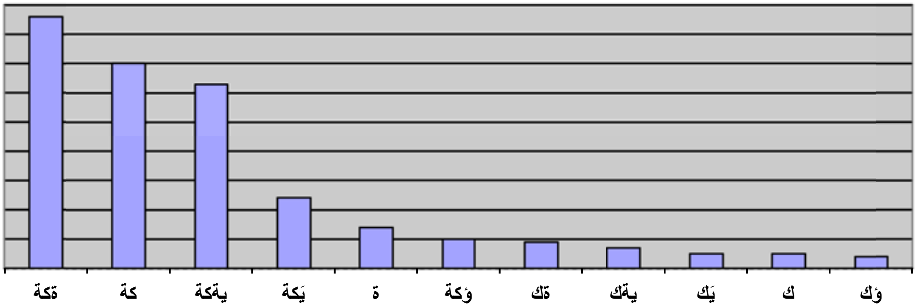

١-٢: مۆرفێمی بەندیی نەناساندن

ئەم مۆرفێمە هەڵگری چەمكێكی ڕێزمانییە، كە بریتییە لە دیاری نەكردنو شاردنەوەی ناو، لەناو كۆمەڵێك ناوی گشتییدا. وەك كەتیگۆرییەك تایبەتە بەناو، بەڵام هەندێجار لەڕووی شوێنەوە دەكرێت شوێنی سەرەكی خۆی بگۆڕێت. (تایبەتێتی ئەم مۆرفێمە لە زمانی كوردیدا، لەوە دایە، كە جگە لە نەناسراوی تاكێتی پێیشان دەدات.) (ئەورەحمانی حاجی مارف: ١٩٧٩: ٢٠٣) بەم پێیە ئەم مۆرفێمەش توانەوەی چەمكی تێدا بەرجەستەبووە، كە چەمكی سەرەكی نەناساندن، لەگەڵ ئەویشدا چەمكی تاك پیشان دەدات.

نەناسیاری

كتێبـێك

تاك

ئەم مۆرفێمە وەك دیارخەر بۆ سەرە –ناو– دەبێت، (بەپێی یاسای سەركۆتایی head final هەمیشە دەكەوێتە كۆتایی دروستەكە.) (محەمەدی مەحوی: ٢٠١١: ٩٢) تاڕادەیەكی زۆر شوێنێكی چەسپاوی هەیە، وەكو:

شوانێك مەڕێكی لێ ون بوو. پیاوێك لە لادێییەكی دوورەوە هاتبوو. ژنێكی بەساڵاچوو، كوڕێكی جوانی لە باوەش گرتبوو.

ئەگەر لەو نموونانە وردبینەوە، دەبینین، لە نێو فرێزی ناویدا، هەرچەندە دیارخەری تر بۆ سەرە بێت، شوێنی مۆرفێمی /-ێك/ چەسپاوەو ناگۆڕێت. كە ئەم حاڵەتە لە مۆرفێمی ناساندندا بەو شێوەیە نەبوو، هەر بۆیەش دەشێت بڵێین، مۆرفێمی نەناسیاری سیفەتی گیرەكی تێدا زاڵە، بەپێچەوانەی ناسیاری، كە زیاتر نووسەكییە. فۆرمی سەرەكی ئەم مۆرفێمە، (/-ێك/)ە، بەڵام بەهەریەكێك لە هۆكارەكانی فۆنۆلۆژیو شێوەزارە ناوچەییەكان، ئەلۆمۆرفی تری هەیە، ئەوانیش (/-یەك/، /-ەك/)ن، لە ئەنجامی كورتكردنەوەو ئابووریكردنیشدا هەندێ جار ئەم مۆرفێمە دەبێتە (/-ێ/) بەمەش هاوبێژی فرەواتایی لەگەڵ چەند مۆرفێمێكی تر دروست دەكات[٨] بەم شێوەیە ناساندن، دەكرێت بەم مۆرفێمانە پیشان بدرێت:

---

٨ – بۆ ئەم مەبەستە بڕوانە: (لەیلا جلیل عباس دەلۆ: ١٩٩٨: ١١-٤٩)، (صباح رشید: ٢٠٠٠: ٨٩- ٩٣)

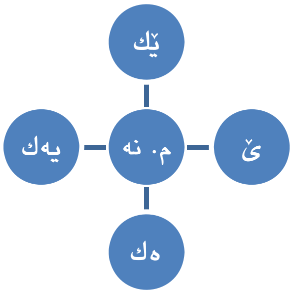

بەپێی ئەو نموونانەی کە وەرگیراون، مۆرفیمی سەرەکی (/–ێك/)ەو لە هەموویان چالاکترو بەتواناترە، بەگشتی لە دیالێکتی ناوەڕاستدا، نیشانەی نەناسیاری (–ێك) هەیە. (ك.ك. کوردۆییێڤ:١٩٨٤: ٦٢)و لەگەڵ هەموو ئەو بنکانەشدا بەکاردێت، کە کۆتاییان بە نەبزوێن هاتووە، لەبەر زۆری ژمارەی نەبزوێن ئەو جۆرە وشانە زیاتر دەبینرێن، کە ئەو مۆرفیمەیان لەسەرە، وەکو: کتێبێك، وڵاتێك، بەردێك، خەمێك.........

لە ڕووی تواناوە، ئەلۆمۆرفی /–یەکە/ کە ئەلۆمۆرفێکی مۆرفۆفۆنۆلۆژییە، بە پلەی دووەم دێت، چونکە لەگەڵ هەموو (ئەو ناوانەدا دێت، کە کۆتاییان بەدەنگی بزوێن هاتووە.) (کەوسەر عزیز محەمەد: ١٩٩٠: ٨٣)، وەکو:

با+ ێك > بایەك، دۆ+ ێك > دۆیەك، پینە+ ێك > پینەیەك، دەرزی+ێك > دەرزییەك، ماسی+ ێك > ماسییەك[٩]

هەروەها ئەو ناوانەی کە کۆتاییان بە (وو) هاتووە ناکەونە بەر ئەم ڕێسایە، چونکە /–ێك/ وەردەگرن (و–W)ی نەبزوێن، دێتە ناوەوە، وەکو: دەزوو + ێك > دەزوویێك.

/–ەك/ ئەلۆمۆرفێکی تری ناساندنە، کە هۆکاری دروستبوونی، بوونی زارو شێوەزارە، لە هەندێ ناوچەدا لە بری /–ێك/ بەکاردێت ((لە دیالێکتی کرمانجی ژووروودا نیشانەی نەناسیاری /–ەك/ هەیە.)) (ك.ك. کوردۆییێڤ: ١٩٨٤: ٦٢) هەر بەو کاریگەرییەش لە کرمانجی ناوەڕاستدا، لە هەندێ گۆڤەرو شێوەزاردا، /–ەك/ بۆ نەناسیاری بەکاردێت، بەتایبەتی لە شێوەزاری خۆشناوەتیو سۆرانیدا، بەنموونە: کوڕەك، کتێبەك، ژنەك، منداڵەك...........

ئەمەش لەگەڵ ئەو وشانەدا دەردەکەوێت، کە کۆتاییان بە دەنگی نەبزوێن هاتبێت، ئەگەر لە هەریەکێك لەو گۆڤەرانەدا ناوەکە کۆتایی بەبزوێن هاتبوو ئەوە بە هەمان شێوە /–یەك/ وەردەگرێت، وەکو: چایەك، بایەك، دۆیەك، دەریایەك، کەشتییەك..

/–ێ/ بە یەکێك لە فۆرمەکانی نەناسیاری دادەنرێت، هەروەها ئەرکێکی بریتییە لە گەیاندنی چەمکی نەناسراوی هەندێکیان بە ئەلۆمۆرفی دادەنێن، بەڵام لەبەرئەوەی ئەو دەورووبەرەی کە تێدا دەردەکەوێت، هەمان ئەو دەورووبەرەیە کە /–ێك/ی تێدا دەردەکەوێت، جا چ دەورووبەری زمانیی بێت یان دیالێکتو شوێنی قسەپێکەران بێت، بۆیە ناکرێت بە ئەلۆمۆرفی دابنێین، بەڵام بە شێوەکی گشتی زمانەوانان لەسەرئەوە کۆکن، کە کورتکراوەی فۆرمی /–ێك/ بێتو (ئەم گۆڕانەش لە گۆڤەری سلێمانیدا دەبینرێت.) (لەیلا جلیل عباس دەلۆ: ١٩٩٨: ٥٦) وەکو: پیاوێ، شارێ، چرایێ، کانیێ، منداڵێ............

بەگشتی ئەم شێوەیەی ئەم مۆرفیمە بە هۆکاری ئابووریکردن دادەنرێت، لە ئاستی مۆرفۆلۆژیو هەر ئەمەیش وای کردووە ئەم فۆرمە لە ڕووی تواناوە بە شێوەیەکی کارا ببینرێت.

٩ – ئەو ناوانەی کە کۆتاییان بە (ی) بزوێن هاتووە، توانای وەرگرتنی /–ێك/ یشیان هەیە، بەتایبەتی لە دەربڕیندا زۆرجار هەر بەو شێوەیە گۆدەکرێت: ماسێك، دەرزێك، کانێك. دەنگی {ی} تێدەچێت.

ئەلۆمۆرفەکانی ئەم مۆرفێمە زیاتر ئەلۆمۆرفی دەنگین، نەك ڕێزمانی، ئەوەی کە لەڕووی شوێنەوە تاڕادەیەکی زۆر چەسپاوە، بنکە(ناو)ەکەی ناگۆڕێت، بۆیە زیاتر سیفەتی گیرەکی تێدا زاڵە، بە بەراورد بە مۆرفێمەکانی ناساندن، هەروەك دەوترێت (/–ێك/ توانای پەڕینەوەی نییە بۆ سەر دەرخەر، شوێنێکی چەسپاوی هەیە)، (ئەبوبکر عومەر قادر: ٢٠٠٣: ٣٤) بەڵام ئەمەش بە شێوەیەکی ڕەها نییە، چونکە هەندێجار بەتایبەتی لە چوارچێوەی ئەو دەستەواژانەی ڕادە پیشان دەدەن، /–ێك/ شوێنی خۆی دەگۆڕێت، بەنموونە: پەرداخێك شیرم خواردەوە. پەرداخە شیرێکم خواردەوە. چەپکە گوڵێکم پێشکەش کرد. چەپکێك گوڵم پێشکەش کرد. دەستە جلێکم کڕی. دەستێك جلم کڕی.

بەم پێیە دەشێ ئەم گیرەکە لەسەر دیارخەرو لەسەر دیارخراویش بێت، بەڵام بە مەجێك دیارخەرەکە یەکێك لە وشەکانی ڕادە بێت، وەکو: (پەرداخ، تەنەکە، کیلۆ، دەستە، چەپکە، ئەمپێر.....) یەکێك لە تایبەتییەکانی ئەم دیارخەرانەش ئەوەیە، کە دەچنە پێش دیارخراوەکە. لە ڕووی واتاشەوە، دیارخەرو دیارخراو ئاماژە بە یەك شت دەکەن، مۆرفێمەکەش لەسەر دیارخەر یان دیارخراو هەر هەمان واتاو مەبەست دەگەیەنێت کە نەناساندنو تاکییەتییە.

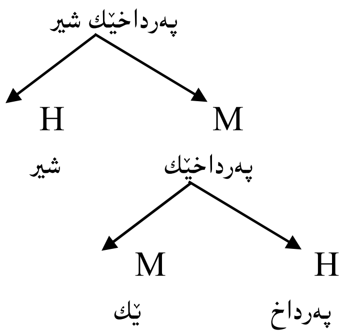

یەکێك لەو گرفتانەی دێتە پێش لە ڕووی چەمکەوە، ئەوەیە کە ئەم مۆرفێمە هەڵگری ژمارەی تاکە لەپاڵ نەناسراوییەکەیدا، بەڵام هەندێ جار دەچێتە سەر ئەو ناوانەی کە پێشتر بە مۆرفیمی کۆ، کۆکراونەتەوە، بۆیە لێرەدا چەمکی تاکییەتی لە دەست دەدات. لەم حاڵەتەشدا، مۆرفێمی /–ێك/ دەکەوێتە دوای /–ان/ی کۆ، واتە ئەو پرۆسە ڕێزمانییەی بەسەر ئەم ناوەدا دێت، یەکەمجار کۆکردنەوەیە، دواتر نەناسیاوی، بەنوونە: کچ + ان > کچان(کۆ) + ێك > کچانێك (کۆکردنەوەو نەناسیاری)

پێکەوەهاتنی ئەم دوو مۆرفێمەش، تاڕادەیەکی زۆر سنووداره، (بۆ جیاکردنەوەی کۆمەڵێك شت بەکاردەهێنرێت لە نێو کۆمەڵە شتێکی زۆردا.) (ك.ك. کوردۆییێڤ:١٩٨٤: ٦٣–٦٤) ئەو ناوانەی کە هەردوو مۆرفیمەکە پێکەوە وەردەگرن، لەیەك زیاترنو نەناسراویشن، بەنموونە: پیاوانێك هەن لە ژنەکانیان دەدەن. ژنانێك هەن ڕێز لە پیاوەکانیان ناگرن. کەسانێك هەن هەق نابینن.

هەمان چەمکیش دەشێ لە ڕێگەی یەك مۆرفێمی سەربەخۆی، وەکو (هەندێ، هەندێك، نەختێ...) بگەیەنرێت، چونکە ئەم مۆرفێمەش هەڵگری هەردوو چەمکی (نادیاریو کۆ)یە، وەکو: هەندێك پیاو هەن...، هەندێ ژن هەن..، هەندێ کەس.....

بەشێوەیەکی گشتی، بنکەی ئەو مۆرفێمە ناو دەبێت، بەڵام لە هەندێ باردا، لەسەر بەشە ئاخاوتنی تریشدا دەردەکەون، بۆ نموونە هەندێ جار لەسەر ئاوەڵناو دەبینرێت، ئەگەر بێتو ئەو ناوەی کە ئاوەڵناوەکە بووەتە دیارخەری، مۆرفیمی نەناسیاری وەرگرتبێتو دواتر ناوەکە بە هۆکاری ئابووریکردن، کرتابێتو ناوەکە لای قسەکەرو گوێگر زۆر ڕوونو ئاشکرا بێتو پێویست بە ناوهێنانی نەکات، یان بە مەبەست بشاردرێتەوە، وەکو: – خوێندکارێکی زیرەك لەم پۆلەدا هەیە. زیرەکێك لەم پۆلەدا هەیە.

لە هەندێ نموونەی تریشدا، لەسەر جێناوی سەربەخۆ دەبینرێت، وەکو:

– منێك کە خزمەتی زۆرم کردووە. – تۆیەك کە هەرگیز بیرت لەم ڕۆژە نەدەکردەوە.

ئەم بەکارهێنانەی زۆر سنووردارە، سەرباری ئەوەش کە دەربڕی هەمان چەمکی سەرەکی خۆی نییە. هەروەها هەندێ جار لەگەڵ ناوی تایبەتیشدا دەبینرێت، وەکو: – هەولێرێك کە تۆی تێدا نەبێت، بۆچیمە؟ – دڵشادێك کە من دەمناسی ئەوە نەبوو!

هاتنی مۆرفیمی /–ێك/ لەگەڵ ناوی تایبەتیدا، دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە ئەم ناوانە چەمکێکی گشتییان پێدەدرێت. زۆربەی ئەوانەی کە لە ڕەگی ئەم مۆرفیمە وردبوونەتەوە، گەیشتوونەتە ئەو ڕایەی کە (نیشانەی نەناسیاوی (ێك/ێ، ەك) لە ژمارە (یەك)ەوە پەیدابووە.) (ئەورەحمانی حاجی مارف: ١٩٧٩: ٢٠٤) یەکێکیش لەو چەمکانەی کە هەڵیدەگرێت، هەر لەو ژمارەیەوە وەری گرتووە، کە تاکییەتییە، هەر بۆیەش ئەو ناوانەی کە ئەم مۆرفیمە وەردەگرن، زۆر کەم ژمارە دەبێتە دیارخەریان، مەگەر تەنیا بۆ جەختکردنەوە بێتو ئەم چەمکە لە دەست دەدات. وەکو:

کوڕێك دەناسم.   * یەك کوڕێك دەناسم   * دوو کوڕێك دەناسم.

بەڵام لەگەڵ /–ەکە/دا، جگە لە ژمارە (یەك)، ژمارەکانی تریش دەردەکەون:

دوو کوڕەکەیان گرتن. سێ جگەرگۆشەکەم نووستوون. چوار پارچەکەی دڵم، بۆ یەکتر دەژین.

بەم پێیە جیاوازی لە نێوان چەمکی تاك لە هەر یەکێك لە مۆرفیمی /–ەکە/و /–ێك/ دەردەکەوێت، کە یەکسان نین لە بەکارهێناندا.

لەسەر بنەمای ئەو نموونانەی کە وەرگیراون، توانای مۆرفیمەکانی نەناسیاری، بەم شێوەیە پیشان دەدەین:

ئاماری ژمارە (٢)

خستنەڕووی توانای مۆرفێمەکانی نەناساندن لە زمانی کوردیدا

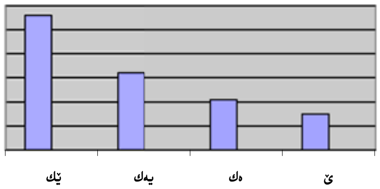

١–٣ : مۆرفیمی بەندیی کۆکردنەوە

لەبەرانبەر گەیاندنی هەر چەمکێك، مۆرفێمك کارایە. چەمکی کۆ به چەند ڕێگەیەك دەگەیەنرێت، ئەوەی کە پەیوەندی بە باسەکەی ئێمەوە هەبێ، ئەو مۆرفیمە بەندانەن، کە ئەو چەمکە پیشان دەدەن، لەو گیرەکانەی کە دەستنیشان کراون، لەو پۆلەن کە تایبەتن بەناو. بۆ گەیاندنی ئەو چەمکە /–ان/ بەسەرەکی ترینیان دادەنرێت، و لە هەموویان زیاتر توانای هەیە، بەڵام سەرەڕای ئەویش هەندێ مۆرفیمی تر هەن، کە ئەوانەن:

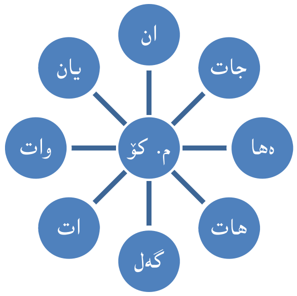

لە ڕووی تواناو بەرهەمەوە، /-ان/، بە مۆرفێمی سەرەکی کۆ دادەنرێت، چونکە (لەگەڵ هەموو ئەو ناوانەدا بەکاردێت کە کۆتاییان، بە نەبزوێن، یان بزوێنی (ە) هاتووە.)(زەرێ یوسوپۆڤا: ٢٠٠٥: ٤٧) بە پێی ئەو نموونانەی وەك داتا وەرگیراون، ڕوون بووەتەوە، کە لە هەموویان زیاتر دەردەکەوێت.وەکو: منداڵان، ژنان، پیاوان، کتێبان.....................

لەگەڵ هەندێ ناودا، بەتایبەتی لە شێوەزاری سلێمانیدا، ئەم مۆرفێمە بە تەنیاو سەربەخۆ لەگەڵ ناودا، بەکارنایەت، بەڵکو پێویستی بە پرۆسەی ناساندن دەبێت، دوای ئەو کۆکردنەوە، بە تایبەتی (لە شێوەزاری سلێمانیدا هەندێ ناو بێناسراوکردن کۆناکرێنەوە.) (ئەبوبکر عومەر قادر: ٢٠٠٣: ٣٨)، وەکو:

کورسییان > کورسییەکان، خوێندنگایان > خوێندنگاکان، سێوان > سێوەکان

ئەم مۆرفێمە هەندێ جار ئەلۆمۆرفێکی تری هەیە، ئەویش، (/-یان/ە)، کاتێك کە بنکەی ئەم مۆرفێمە (کۆتایی بە دەنگی بزوێنی (ا، ی، ێ، ۆ) هات، لێرەدا ئامرازی کۆ، دەنگی {ی} وەردەگرێت، مۆرفێمی (یان) دروست دەبێت.) (ابراهیم عزیز ابراهیم: ١٣٦٧: ٢١) لەڕووی تواناوە بە دووەم فۆرم دادەنرێت، لە گەیاندنی چەمکی کۆدا، وەکو: ماسییان، دێیان، هەڵۆیان.....

لە ڕووی تواناوە، بە پلەی سێیەم مۆرفیمی /-گەل/ دێت، دەوترێت (ئەمەش ئەلۆمۆرفێکی تری کۆکردنەوەیە، بە زۆری بەناوی گیانلەبەرەوە دەلکێو ناوەکە بە کۆ نیشان دەدات.) (بابا ڕەسول نوری: ٢٠١٢: ٩٠) بەڵام لە ڕاستیدا ئەلۆمۆرف نییە، چونکە دەتوانین بۆ گەیاندنی هەمان چەمك، مۆرفێمەکانی تری لە شوێن دابنێین، بۆیە مەرج بۆ ئەلۆمۆرف ئەوەیە، کە لەیەك ژینگەدا دەرنەکەون، سەرەڕای ئەوەش سەرنجێکی تر لەسەر ئەم مۆرفێمە ئەوەیە کاتێك دەچێتە سەر وشەیەك دەشێ ئەم وشەیە، دووبارە مۆرفیمی تری کۆ وەربگرێت، بەنموونە: مێگەل > مێگەلەکان، گاگەل > گاگەلەکان

ئەمەش وای لێدەکات کە زیاتر وەکو، شێوە گیرەك دەربکەوێت، چونکە تا ئێستا بەهەردوو شێوەی گیرەکو وشەی سەربەخۆش بەکاردێت.

/ات/: مۆرفێمێکی ترە کە (بۆ گەیاندنی چەمکی کۆ لە زمانی عەرەبیدا، بۆ گەیاندنی (جەمعی مۆنەپ سالم) بەکاردێت.) (عبدالقادر عبدالجلیل: ١٩٩٨: ٣٦٩) لە زمانی کوردیو فارسیدا بە شێوەیەکی سنووردار بەکاردێت، بۆ گەیاندنی ئەو چەمکە. کە لەگەڵ چەند بنکەیەکی تایبەتدا دەردەکەوێت: باخات، خەیاڵات، حەیوانات، عیلات...

بۆیەش دەبینین بەرهەمێکی زۆری نییەو توانایەکی سنوورداری هەیە، بەڵام لە ڕیزی مۆرفێمەکانی کۆی زمانی کوردی دادەنرێت. هەروەها مۆرفێمی /-وات/یش لە زمانی کوردیدا بۆ گەیاندنی چەمکی کۆ بەکاردێت، بەڵام لە سنوورێکی تەسكو بە توانایەکی دیاریکراو، وەکو: شوشەوات، سەوزەوات، ئاغاوات.

هەرچەندە ئەمەش زۆرجار بە ئەلۆمۆرفی /-ات/ دادەنرێتو وەك ئەلۆمۆرفی فۆنۆلۆژی هەژمار دەکرێت، لەگەڵ (/-جات/، /-هات/) (لەبەر گرانی دوا دەنگی هەندێ ناو، جاروبار، (ج، و، ە) یەکێکیان دەخرێتە نێوان ناوو ئامرازەکەوە.) (ئەورەحمانی زەبیحی: ١٣٦٧: ٤) بەڵام دەبێت ئەوەش بزانین، کە سیستەمێکی ڕێكوپێکی نییە، لە بوونی بە ئەلۆمۆرفی /-ات/

/-جات/: نموونەی کەمتر، دەبینرێن، کە بەهۆی ئەم ئەلۆمۆرفەوە ببنە کۆ. بۆیە لە ڕووی تواناو بەرهەمەوە زۆر ناکارایە، وەکو: میوەجات.

ئەلۆمۆرفی /هات/ یەکێکی ترە، لەو مۆرفێمە بەندانەی کە سستە بۆ گەیاندنی چەمکی کۆ بە توانایەکی زۆر کەمو بەرهەمێکی یەکجار کەم لە گەیاندنی چەمکی کۆدا بەشداری دەکات، وەکو: دێهات.

بەڵام ئەوەی کە لەم مۆرفێمانەدا سەرنج ڕادەکێشێ، ئەوەیە، کە هەریەکەیان دەشێت، دووبارە مۆرفێمی سەرەکی کۆی /-ان/، وەربگرنەوە. بەم پێیەش لەم نموونانەدا دوو مۆرفێم بۆ گەیاندنی هەمان چەمك بەکاردێن، بەمەش مۆرفێمی یەکەم

دەبێتە بەشێك لە وشەکەو تەنیا مۆرفێمی دووەم ئەم چەمکە دەگەیێنێ، وەکو: دێهاتان ئاوەدان دەکەنـەوە. شوشـەواتەکان خاوێن بکەنەوە

میوەجاتەکان کۆبکەنەوە.

یەکێکی تر لەو مۆرفێمانەی کە لە زمانی کوردیدا بەکارهێنانێکی تایبەتی هەیە، (/–ەها/)یە یەکێکە (لەو نیشانانەی کـە لە زمانی کوردیدا کۆ پێك دێنێ‌و لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا هـەبووەو ئێسـتایش لـە زمـانی فارسـیدا نیشـانەی سـەرەکیی کۆیە.) (ئەوڕەحمانی حاجی مارف: ١٩٧٩: ٢٠٣) لەگـەڵ هەنـدێ بنکـەی تایبەتیـدا دەبینرێـت، لەوانـە: سـەدەها، شـەوەها، دەیەها، هەزارەها......

بەڵام لە زمانی فارسیدا، مۆرفیمێکی زۆر کارایە، (لەگەڵ ناوی بێ‌گیان‌و واتاییـدا بـەکاردێت.) (خسـرو فرشـیدورد: ١٣٨٦: ٤٧١) هەرچەندە لە هەندێ لێکۆڵینەوەی کوردیدا،[١٠] بە ئەلۆمۆرفێکی /–ات/ دانراوە، بەڵام ئەمەش ڕێگەی تێناچێت، چونکە گۆڕانەکان لە سنووری فۆنۆلۆژی‌و دیالێکتەکانەوە چووەتە دەرەوە.

لە هەندێ شوێنی تریشدا[١١] /–ین/ بە ئەلۆمۆرفی کۆ دادەنریت، کە لە باری بانگکردندا، دەردەکـەوێت. وەکـو: کوڕینـە، کچینە، خوێندکارینە، ژنینە........

جگە لەم لەحاڵەتە، لەوشەی (چەندین)یشدا هەیە، کە واتای (چەندان) دەدات.

لە ڕاستیدا، ئەم مۆرفیمە (/–ینە/)یەو یەك مۆرفێمـە کـە بـۆ بـانگکردن‌و ئاگادارکردنـەوە، بەکاردێت، لـەباری کـۆدا، چ بانگکراو، نێر بێت، یان مێ.

زۆرجاریش هەریەك لە وشـەکانی (ڕان، ڕەوە) بـە مـۆرفێمی بەنـدی کـۆ دانـراون.[١٢] بـەڵام لـە ڕاسـتیدا، ئـەوانیش نـاوی کۆمەڵن.

بەگشتی مۆرفێمی کۆ، تایبەتـە بـە نـاو، بنکەکـەی هـەر نـاو دەبێـت، بـەڵام هەنـدێ جـار لەسـەر بەشـە ئاخـاوتنی تـردا دەبینرێت، لەوانە: ئاوەڵکار، جێناو، ژمارە، وەکو:

ئێواران، شەوان، دوانیوەڕۆیان..، خۆمان، خۆیان، خۆتان......، دەیەها، سەدەها، هەزارەها، یەکان..........

بە گوێرەی بنکە، مۆرفێمی کۆ (شوێنێکی چەسپاوی خۆی هەیە، کە کۆتایی ناوە، ناسـراو کرابێـت، یـان نـا.) (ئـەبوبکر عومەر قادر: ٢٠٠٣: ٣٨) ئەمەش بە شێوەیەکی ڕەها نییە، چونکە ئەگەر هاتوو، ئەو نـاوەی کـە مـۆرفێمی کـۆ وەردەگرێـت، بناسرێت، دواتر کۆبکرێتەوەو لە چوارچێوەی فرێزێکدا هاتبێت کە دیارخراو بـە هـۆی ئاوەڵنـاوی چۆنیەتییەوە دیارخرابێـت، ئەوا بنکەی خۆی بەجێدەهێڵێ‌و دەگوازێتەوەو دەچێتە سەر ئاوەڵناوەکە، وەکو: پیاوان زۆر قسە دەکەن. پیـاوانی بەتەمـەن زۆر قسە دەکەن. پیاوە بەتەمەنەکان زۆر قسە دەکەن.

بە شێوەیەکی گشتی لەگەڵ مۆرفێمە ڕێزمانییەکانی تری ناودا دەردەکـەوێت، بەتایبـەتی لەگـەڵ ناسـاندنداو دەکەوێتـە دوایەوە. بەڵام کاتێك لەگـەڵ نەناسـاندندا دێـت – کـە لـە سـنوورێکی یـەکجار تەسـکدایە– دەکەوێتـە پێشـیەوە، بەنموونـە: کوڕەکان..کوڕانێك..

بەپێی ئەو نموونانە کە وەرمان گرتوون دوای لێکدانەوەیان توانای مۆرفێمەکانی کۆ بەم شێوەیە پیشان دەدەین:

---

١٠ – بڕوانە: (بازیان یونس: ٢٠٠٨: ٨٢)

١١ – بڕوانە: (بابا ڕەسوڵ نوری ڕەسوڵ: ٢٠١٢: ٨٩)

١٢ – بڕوانە: (هەمان سەرچاوە: ٩٠)

ئاماری ژمارە (٣)

خستنەڕووی توانای مۆرفێمەکانی کۆکردنەوە لە زمانی کوردیدا

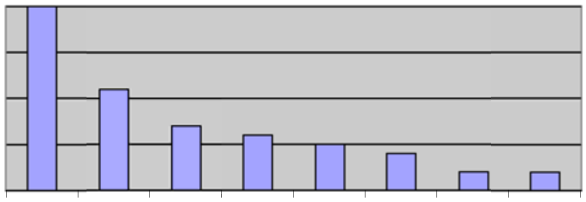

٤-١: مۆرفێمی بەندیی پلەی باڵاو بەراورد

پلەی باڵاو بەراورد، دوو شێوەی بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵناون، دەکرێت بکرێنە مەرجێك بۆ ناسینەوەو جیاکردنەوەی ئاوەڵناو. چونکە هەر وشەیەك کە (لەڕووی فۆڕمەوە بتوانێت پاشگری ڕێزمانی (–تر، –ترین) وەربگرێت،) (محەمەد مەعروف فەتاح: ٢٠١٠: ٣٠٨) ئەوا ئاوەڵناوە. هەرچەندە ئەم دوو مۆرفێمە لەڕووی تواناوە، بە شێوەیەکی گشتی وەکو یەك دێنە بەرچاو و ناکرێت بەراورد بکرێن، لەبەرئەوەی هەریەکەیان بۆ پلەیەکی دیاریکراو بەکاردێن. وەك دیارە ئاوەڵناو لە سێ پلە دایە:

– چەسپیو: جوان، باش، خۆش – بەراورد: جوانتر، باشتر، خۆشتر – باڵا: جوانترین، باشترین، خۆشترین

/–تر/ دەتوانێت بەراورد لەنێوان سیفەتی دوو شت یان زیاتر بکات. ئەو بنکەیەی کە وەری دەگرێت، هەمیشە، ئاوەڵناوە و دەچێتە دوای دیارخراوەکە، وەکو: – کتێبێکی باشتر دەخوێنمەوە.

ف ن

لێرەدا، لەگەڵ فرێزی ناویدا، هاتووە، دەشێ (لەگەڵ فرێزی کاریشدا بێت.)(ئەبوبکر عومەر قادر: ٢٠٠٣: ٣٩) وەکو: ئالان لە هەموو خوێندکارەکان زیرەکترە.

ف ك

/–ترین/ ئاوەڵناوی پلەی باڵا دروست دەکات، لەڕووی چەمکەوە یەکێکە لەناو کۆمەڵێکدا دیاری دەکات، جیاوازی لەگەڵ (–تر)دا، ئەوەیە کە دەچێتە سەر هەر بنکەیەك دەبێتە کەرەستەیەکی دیارخەری پێش سەرە، بەنموونە: باشترین ئەزموون

H M

هەندێجار چەمکی ئەم مۆرفێمە دەشێت بەهۆی مۆرفێمی (هەرە)، کە دەچێتە پێش ئاوەڵناو، شوێنی پڕبکرێتەوەو هەمان واتاو چەمکیش بدات، بەڵام ئەم مۆرفیمە زیاتر لە ڕیزی مۆرفێمە سەربەخۆکان دەردەکەوێت، نەك وەکو گیرەکی ڕێزمانی، بەنموونە: باشترین = هەرەباش، زیرەکترین = هەرە زیرەك

ئەم فۆڕمە بۆ بەکارهێنانی پلەی باڵاو بەراورد ڕەگێکی کۆنیان هەیە، چونکە لە زمانی فارسیی کۆندا، یەکێك لە ڕێگاکانی دروستکردنی ئاوەڵناوی پلەی بەراورد (بەکارهێنانی پاشگری tara– بۆ کۆتایی ئاوەڵناو.) (محسن ابوالقاسمی: ١٣٨٧: ٥٥) وەکو:

aka خراپ akatara خراپتر.

بەڵام پاشگری (–ترین) نوێترەو لە (ên) فارسیی ناوەڕاست و پاشگری tara– سازبووە، لە زمانی فارسیی کۆندا tama یان ista بەکارهاتووە. ئەم فۆڕمەی ئیستایی (ترین) پاشگرێکی لێکدراوە لە (تر (پلەی بەراورد)+ (ین) پێك

دێت)،[١٣] چونکە ئەگەر ئاوەڵناوی پلەی باڵا لە ئاوەڵناوی پلەی بەراوردەوە دروست بکەین، ئەوا تەنیا (–ین) زیاد دەکەین، وەکو:

زیرەکتر(بەراورد) + ین > زیرەکترین(باڵا)، باشتر(بەراورد) + ین > باشترین(باڵا)

ئەم دوو مۆرفیمە وەك دیارە تایبەتن بە ئاوەڵناو، بەڵام هەندێك جار دەچنە سەر ئاوەڵکاریش، بەتایبەتی هەندێ لە ئاوەڵکاری چۆنیەتی و شوێن و کات، وەکو: منداڵەکە جوان دەنووسێت. منداڵەکە لەتۆ جوانتر دەنووسێت.

خوار: خوارتر، خوارترین، درەنگ: درەنگتر، درەنگترین، زوو: زووتر، زووترین

مۆرفیمی (–تر) بەهەمان فۆرمی، بەڵام بە شێوەی مۆرفیمی سەربەخۆ، هەندێ جار دەبێتە دیارخەری ناو و بەدوای ناوە دیارخراوەکە دێت، وەکو ئاوەڵناوی نادیار کاردەکات، بەنموونە: پیاوێکی تر، شارێکی تر، خانوویەکی تر

دەکرێت لەو نموونانەدا، بەهۆی ئاوەڵناوی نادیاری (دیکە) شوێنیان پڕبکرێتەوە. بە واتایەکی تر ئەگەر ببێتە هۆی دروستبوونی هاوبێژی و لێڵی دروست بکات، ئەوا دەشێ بەهۆی وشەی (دیکە) روون بکرێتەوە. بۆیە ئەگەر لەڕووی فۆرمەوە بڕوانینە ئەم مۆرفیمە، بە دوو شێوە دەردەکەوێت:

تر ← ١– (مۆرفێمی بەند) بۆ دروست کردنی ئاوەڵناوی پلەی بەراورد

تر ← ٢- (مۆرفیمی سەربەخۆ) ئاوەڵناوی نادیارەو وەك دیارخەری ناو بەکاردێت.

١-٥: مۆرفێمی بەندیی ناکردن

نەرێ کردن وەك کردەیەکی سینتاکسی، لە زۆربەی زمانەکاندا بەهۆی مۆرفێمی بەندەوە دەکرێت، بەڵام زۆرجار دەشێت ئەم کردەیە بە هەمان کەرەستە لە ئاستی فەرهەنگیشدا هەستی پێبکرێت، بەتایبەتی هەندێ گیرەك هەن، کە دەتوانن چەمکی نەرێی فەرهەنگی و ناکردنی سینتاکسی، بگەیەنن:

نا ← ناخۆش، ناشاد، نابەلەد.... (مۆرفێمی فەرهەنگی)

نا ← ناچم، نارۆم، نانووسم.... (مۆرفیمی رێزمانی)

نە ← نەخۆش، نەزان، نەفام.... (مۆرفێمی فەرهەنگی)

نە ← نەچووم، نەرۆیشتم، نەم نووسی.... (مۆرفیمی رێزمانی)

ئێمە لێرەدا هەڵوەستە لەسەر مۆرفێمی رێزمانی ناکردن، دەکەین کە زیاتر وەك مۆرفێمێکی کار دەردەکەون و تایبەتن بەو بەشە ئاخاوتنە. (چەند نیشانەیەك هەن بۆ گۆڕینی کارێکی ئەرێ، بۆ نەرێ.)(عەبدوڵا حوسێن ڕەسوڵ: ١٩٩١: ٢٢) کە هەریەکەیان بۆ جۆرێك –رێژەو دەمێك–ی کار بەکاردێن:

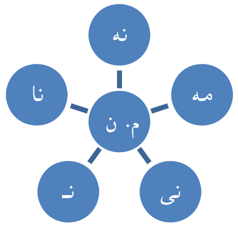

---

١٣ – بۆ زانیاری زیاتر لەم بارەیەوە، بڕوانە: (محسن ابوالقاسمی: ١٣٨٧: ٥٤– ٧٠)

لە ڕووی تواناو هێزەوە، ناکرێت بەراوردێکی ورد لە نێوان مۆرفیمەکانی ناکردندا، بکەین، چونکە هەریەکەیان (هەڵگری تافنو بە پێی ڕێژەی کرداریش جیاوازن.) (محەمەدی مەحویو ئەوانی تر: ٢٠١٠: ٤٨)، بەڵام دەشێت لە ڕووی بەکارهێنانو بوارەکەیان پلەبەندییەك لە نێوانیاندا بکرێت، ئەویش لەسەر بنەمای ڕێژەی دەرکەوتنیانە لەگەڵ جۆرە جیاوازەکانی کار بەپێی تافو ڕێژە. مۆرفیمی /نە-/ بەشێوەکی گشتی لەگەڵ کاتی ڕابردوو بە هەموو دەمکاتەکانییەوە، لە ڕێژەی ڕاگەیاندنو دانانییدا، بەکاردێت. سەرباری ئەوەش لەگەڵ دەمی ڕانەبردووی لە ڕێژەی دانانییدا، هەروەها هەندێجار لەگەڵ کاری داخوازیشدا بەکاردێت، وەکو: – کتێبەکەم نەخوێندەوە. (ڕابردوو – ڕاگەیاندن) ، – خۆزگە نەچووباینە دەرەوە (ڕابردووی – دانانی)

– لەوانەیە نەچمە ئاهەنگەکە. (ڕانەبردووی – دانانی) – تا دێمەوە نەڕۆنەوە. (داخوازی)

لەم بەکارهێنانە جیاوازانەوە بۆمان دەردەکەوێت، کە /نە-/ تەنیا یەك مۆرفێمە نەك دوو، کە (ن) مۆرفێمی نەرێ بێتو (ە) مۆرفیمی کاتی ئێستا[١٤] چونکە وەك دەردەکەوێت، (/نە-/) دەشێ لەگەڵ کاری ڕابردوو، ڕانەبردووش بەکاربێت نەك تەنیا بۆ کاتی ئێستا.

/نا-/ لە دوای مۆرفێمی بەند لە ڕووی توانای بەکارهێنان، لەگەڵ چەشنە جیاوازەکانی کار، بە دووەم مۆرفێم دادەنرێت، (ڕۆڵی ئەنجام نەدانی کاری ڕانەبردوو بکەردیارو بکەرنادیار بە تێپەڕو تێنەپەڕەوە دەبینێت.) (ئەبوبکر عومەر قادر: ٢٠٠٣: ٧٣) بەڵام بەمەرجێك کارەکە لە ڕێژەی ڕاگەیاندندا بێت، وەکو: هۆنراوەکانم نانووسمەوە. ئەمساڵ ناچمە دەرەوە.

سەرەڕای ئەوەی ئەم مۆرفێمە، وەکو مۆرفێمی فەرهەنگیش کاردەکات. – وەك پێشتر ئاماژەمان پێدا– وەکو ئەسپێکتیش دەردەکەوێت، چونکە لە هەمان کاتدا، چەمکی ڕانەبردوویشی لەگەڵ خۆیدا، هەڵگرتووە. واتە نیشانەی کاری ڕانەبردوویشە. لەهەندێ گۆڤەریشدا، لەوانە خۆشناوەتیو باڵەکایەتی، فۆڕمەکەی دەبێت بە /نـ-/، وەکو: نزانم، نتانم /نی-/ ئەم مۆرفیمە تەنیا (لەگەڵ کاری چاوگی (هەبوون)دا بۆ نەفی کردنی بەکاردێت.) (بازیان یوسف محی الدین: ٢٠٠٨: ١٣٤) بەڵام دەبێت ئەم کارەش تەنیا لە دەمی ئێستادا بێت، بەنموونە: – پارەم نییە. – هیچ کارێکم نییە.

بەڵام ئەگەر هاتوو کارەکە بگۆڕین بۆ ڕابردوو یان ڕانەبردوو، ئەم مۆرفێمەش دەگۆڕێت:

پارەم نەبوو.(ڕابردوو) پارەم نابێت.(ڕانەبردوو) پار هیچ کارێکم نەبوو.(ڕابردوو) ساڵێکی تر وا بڕوات هیچ کارێکم نابێت.(ڕانەبردوو)

خاڵێکی جیاکەرەوەی ئەم مۆرفێمە، لە ئەندامەکانی تری بواری (ناکردن) ئەوەیە، کە ناتوانێت دەرکەوتەیەکی فەرهەنگی هەبێت. واتە وەك مۆرفێمی وشەداڕێژ لە سازکردنی وشەی نوێی فەرهەنگیدا، کاربکات. ئەمەش نیشانەیەکی کەم توانایی ئەم مۆرفێمەیە.

/مە-/ ئەم مۆرفێمە، (بۆ داڕشتنی شێوەی ناکراوی کاری فەرمان دان بەکاردێت.) (زەرێ یوسۆپۆڤا: ٢٠٠٥: ١٣٩) دەشێت وەکو رووکارێکی کاری فەرماندانیش دابنرێت بەمەش دەبێتە شێوەیەك لە ئەسپێکتو هەروەها دەچێتە خانەی ئەو مۆرفێمانەی، کە دوو چەمکیان تێدا تواوەتەوە، هەم نەرێو هەم فەرماندان. وەکو: – ڕابردووتان لە بیرمەکەن. – زۆر دوور مەڕوانە

ئەم مۆرفێمە تەنیا لە فەرماندان‌دا بەکاردێت، بۆیە لەڕووی تواناو هێزو دەرکەوتەکەیەوە، دەکەوێتە دوای ئەوانی تر، سەرباری ئەوەی کە تەنیا دەرکەوتەی سینتاکسیی هەیەو دەرکەوتەی فەهەنگیی نییە. خاڵی هاوبەشی نێوان مۆرفێمەکانی

---

١٤ – بڕوانە: (عەبدوڵا حوسێن ڕەسوڵ: ١٩٩٦: ١٨٢)

نەرێکردن ئەوەیە، کە هەموویان لە نێو پێکهاتەی سینتاکسیی ڕستەدا دەکەونە فرێزی کارییەوە. هەروەها چەمکی نەرێکردن و پێچەوانەکردنەوەش دەیانکاتە ئەندامی یەك بوار. هەمووشیان سیفەتی نووسەکیان تێدا زاڵە. دەشێت بڵێین جۆرێکن لە نووسەك، (چونکە چالاکن لە پێوەنووسانی کارەکاندا.) (بازیان یوسف محی الدین: ٢٠٠٨: ١٣٣) بە واتایەکی تر بەپێی سروشتی ڕۆنانی کارەکەو ئەو مۆرفیمانەی لەگەڵیدا دەردەکەون، توانای جووڵەیان هەیە، بۆ نموونە:

نە: خوێندکارەکان هەموویان نەهاتوون. خوێندکارەکان هەموویان دەرنەچوون.

نا: نام ناسێتەوە لێت تێناگەم. لەمەو دوا نامان ناسنەوە.

مە: مەنووسن. مەم خەڵەتێنن. مەیان خافڵێنن. هەڵیان مەگرنەوە، دروست مەکە

بەشێوەکی گشتی توانای مۆرفیمەکانی نەرێ بەم شێوەیە پیشان دەدەین:

ئاماری ژمارە (٤)

خستنەڕووی توانای مۆرفیمەکانی ناکردن لە زمانی کوردیدا

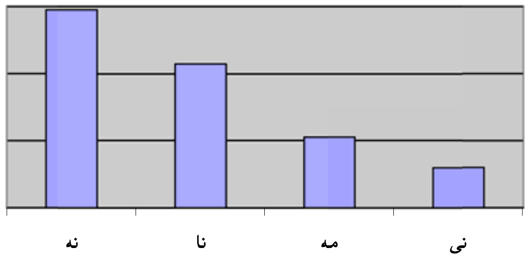

١-٦: مۆرفیمی بەندیی خستنەسەر

لە دروستەی فرێزدا، کاتێك دیارخەرو دیارخراو وەك مۆرفیمی سەربەخۆ دەردەکەون پێویستە بەهۆی مۆرفیمێك بدرێنە پاڵ یەکتری، ئەو مۆرفیمە بەندانەی کە ئەم ڕۆڵە سینتاکسییە دەبینن ئەمانەن:

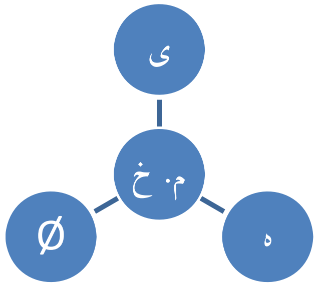

هەریەکە لەم مۆرفیمانە بەکارهێنانی تایبەتو دیاریکراوی خۆیان هەیە، بەجۆرێك ((ـی، ـە)، ڕۆڵی ڕێپێدانو هاتنەناوەوەی کەرەستەیەکی تر، ڕێکدەخەن لە فرێزی ناویداو بە مۆرفۆسینتاکسی خستنەپاڵ دادەنرێن، چونکە ئەرکێکی سینتاکسی دەستەبەر دەکەن.) (ئەبوبکر عومەر قادر: ٢٠٠٣: ٤٣) هەریەك لەو مۆرفیمانە شوێنو تایبەتمەندیی خۆیان هەیە، بۆیە لەڕووی تواناو پلەی دەرکەوتنیان جیاوازیان هەیە.

/–ی/ ئەم مۆرفێمە، زۆر چالاکە، بەوەی کە دەتوانێت ئەرکی جیاجیای ڕێزمانیو فەرهەنگی ببینێت.[١٥] یەکێك لە تایبەتییەکانی ئەوەیە، کە (مۆرفێمی /–ی/ خاوەنداریی پەیوەندییەکی خاوەنداریی دەردەبڕێتو دۆخی ڕێزمانیی خستنەپاڵیش لەلای چەپەوە بۆ لای ڕاست بە فرێزی ناوی دەدات.) (عەبدولجەبار مستەفا مەعروف: ٢٠١٠: ٤٥) بەنموونە:

کوڕی من، شیری منداڵ، مەلای گوند.

هەندێجار ئەم خاوەنداریەتییە، ئەگەر ناو، یان جێناوی کەسی نەبێت، زۆر بەڕوونی دەرناکەوێ:

منداڵی زیرەك، ئاوی سارد، گەڕەکی دوور، شەوی درێژ..........

لێرەدا خاوەنداریّتی تەواو دەرناکەوێ، بەڵکو تایبەتمەندییەکی ناوە دیارخراوەکە پیشان دەدات. هەروەها ئەم مۆرفێمە لە ڕاپەڕاندنی ئەرکی خستنەسەریدا، (لە هەموو نیشانەکانی دیکە پتر لە کاردایەو بە دیارخراوەوە دەلکێ.) (ئازاد ئەحمەد مەحموود: ٢٠٠١: ٩٥) بەهێزیو چالاکیو پلەی دەرکەوتوویی ئەم مۆرفێمە وابەستەیە بەو ناوەی کە دەبێتە دیارخراو. ئەو کەرەستەیەی کە دەبێتە دیارخەرو شوێنی هاتنی لە چوارچێوەی فرێزدا، چونکە لە هەموو جۆرەکانی ناودا دەتوانێت دەرکەوێت، تەنیا لەگەڵ ناوی ناسراو نەبێت، کاتێك ئاوەڵناوی چۆنیەتی دیارخەری بێت، وەکو: پیاوی بەتەمەن، ژنانی لادێ، خوێندنێکی باش، هێمنی برام، کتێبی خۆم، جوانی بەهار....

/–ە/ لەگەڵ ئەو ناوانەدا دەردەکەوێت، کە ناسراونو لە پلەی دیارخراودان، دیارخەرەکانیشیان ئاوەڵناوێکی چۆنییەتیە.

وەکو: پیاوە پیرەکە، ماڵە ڕووخاوەکە، یاریزانە بەهێزەکان.........

هەروەها هەندێجار لەگەڵ ئەو ناوانەشدا دەردەکەوێت، کە دیارخراوەکانیان ناوێکی تاکی نەناسراو بێت، بەڵام بەزۆری ئەو فرێزانە بۆ دیاریکردنی ڕێژەو قەبارەی شتێك بەکاردێن، وەکو: پەرداخە شیرێك، دەسکە گوڵێك، تەنەکە نۆکێك......

بەڵام ئەگەر هاتوو مۆرفێمی نەناسیاری /–ێك/ لەسەر ناوە دیارخەرەکە لابرێتو بچێتە سەر ناوە دیارخراوەکە ئەوا لەم حاڵەتەدا /–ە/ دەبێت بەمۆرفێمی سفر، ئەمەش چالاکییەکەی کەم دەکاتەوە، بۆیەش دەوترێت (ڕاستە (–ە)ش وەکو (–ی) دیارخراو ودیارخەر پێکەوە دەبەستێ، بەڵام نابێت ئەوە لەبیر بکرێ، کە (–ی) زۆر لە (–ە) چالاکترە.) (ئەوڕەحمانی حاجی مارف: ١٩٧٩: ٢٣٢) ئەم ناچالاکییەشی دەگەڕێتەوە بۆئەوەی کە لە سنوورێکی تەسکدا ئەم ڕۆڵە دەبینێ[١٦] و لەم سنوورەشدا هەندێ جار دەبێت بە سفر.

یەکێکی تر لەو مۆرفێمانەی کە ڕۆڵی خستنەسەر دەبینێ مۆرفێمی (Ø)ە. واتە لە هەندێ باردا، مۆرفێمی خستنەسەر شێوەی فیزیکی نامێنێو دەبێت بە سفر، بۆنموونە: خوێندنگاØباشەکان، ئەستێرەØبەرزەکان، ڕێگاØدوورەکان........

ئەمەش لەگەڵ ئەو ناوە دیارخراوانەدا، دەردەکەوێت، کە کۆتاییان بە دەنگێکی بزوێن هاتبێتو لەیەك بڕگەیش زیاتر بن، هەروەها دیارخەر ئاوەڵناوی چۆنیەتی بێت، یان لەگەڵ ئەو ناوە نەناسراوانەی کە وەك ڕێژەو بڕ بەکاردێنو نیشانەی نەناسراوی لەسەر دیارخراوەکەیانە، وەکو: پەرداخێك شیر، بارشێك گەنم، سەلکێك توور......

بەم پێیە لە نێو مۆرفێمەکانی خستنەسەردا، (–ی، –ە، Ø) هەریەکەیان لەڕووی تواناو هێزو چالاکییەوە، جیاوازنو دەشێت بەم شێوەیە پیشانیان بدەین:

---

١٥ – بۆ زانیاری ورد لەم بارەیەوە بڕوانە: (ئازاد ئەحمەد مەحموود: ٢٠٠١: ١١–٧٨)

١٦ – ئەم مۆرفێمە لە زمانی کوردیدا ئەرکی جیاجیا دەبینێو لە بوارەکانی تردا زۆر چالاکە، بۆ زانیاری ورد لەم بارەیەوە، بڕوانە: (ئازاد ئەمین فەرەج باخەوان: ١٩٩٨: ١٠– ٥١)

ئاماری ژماره (٥)

خستنەڕووی توانای مۆڕفێمەکانی خستنەسەر لە زمانی کوردیدا

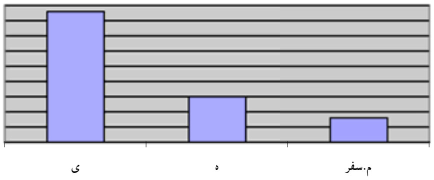

٧-١: مۆڕفێمی بەندیی نادیاری:

نادیاری یان لاوازکردنی هێزی کار، لەڕێگەی مۆڕفێمی بەندەوە دەکرێت، سەرباری ئەوەی کە هەندێ گۆڕانکاری بونیادی لە فۆڕمی کارەکەدا ڕوو دەدەن. لەم بارەیەوە خودی دیاردەکە چەندین پێناسەی جیاجیای بۆکراوە.[١٧] ئەوەی کە پەیوەندی بە کارەکەی ئێمەوە هەبێت، نادیاری، (ئەو پەیوەندییە، کە لە نێوان بکەرو کاری ڕستەدا، هەیە.) (فەرەیدون عەبدول بەرزنجی: ٢٠٠٨: ٥٨) چەشنی پەیوەندییەکەش دەگەڕێتەوە بۆ هێزی کارەکە، کە هێزەکەیان بەشاردنەوەی بکەرەکە لە ئاستی سەرەوەدا لاواز دەکرێت، چونکە (لێکچوونی واتایی بوونێکی ئاشکرای هەیەو قاڵبە ڕێزمانییەکانیش نەگۆڕاون.) (ئەبوبکر عومەر قادر: ٢٠٠٣: ٨١) لەبارەی جۆری ئەو مۆڕفێمەش، کە نادیاری پێدروست دەکرێت، ڕای جیاواز هەیە. بەگشتی ڕێزماننووسە کۆنەکان، تێکەڵ بە مۆڕفێمی کات، دیارییان کردووە.[١٨] بەڵام بە شێوەیەکی گشتی ڕێزمانووسە نوێیەکان هەردوو مۆڕفێمی نادیاریو کاتیان لە یەکتری جیاکردۆتەوەو مۆڕفێمی نادیارییان بە /-ر/ دیاری کردووە.[١٩]

نادیاری لە زمانی کوردیدا، هەرچەندە لەڕووی واتاییەوە بەهۆی کەرەستەکانی ناو ڕستە دەناسرێتەوە، بەڵام دەشێ مۆڕفێمی /-ر/ بکەین بە نیشانەیەك بۆ ناسینەوەی ئەم جۆرە کارە:

(ڕابردوو) نامەکە نووسرا. خوێندکارەکە وەرگیرا. دەرگای خوێندنگا داخرا.

(ڕانەبردوو) نامەکە دەنوسرێ. خوێندکارەکە وەردەگیرێ. دەرگای خوێندنگا دادەخرێ.

لە ڕووی تواناوە، ئەم مۆڕفێمە بۆ گەیاندنی چەمکی نادیاری، لە پلەیەکی بەرز دایە، چونکە – لە دیالێکتی کرمانجی ناوەڕاستدا– هیچ مۆڕفێمێکی تری بەند بۆ گەیاندنی ئەم چەمکە بەکارناهێنرێت. سەرەڕای ئەوەی هەندێجار ئەم مۆڕفێمە لەگەڵ ئەو چەشنە کارانەشدا بەکاردەهێنرێت، کە تەنیا فۆڕمیان نادیارەو لەڕووی هێزەوە لاوازنەکراون، بۆیە دەکرێت وەك مۆڕفێمێکی فۆڕم نادیاریش بەکاربهێنرێت، کە خستنەڕووی توانا پیشان دەدەن، وەکو:

نانم پێناخورێ. ئەو ئیشە بەهەموو کەس ناکرێ. ئەو پارووە بە تۆ قووت نادرێ.

هەرچەندە، فۆڕمی ئەو کارانە نادیارە، بەڵام هەر هێزدارنو ناکرێت وەك کاری نادیاری لەڕووی واتاو چەمکەوە تەماشابکرێن، مەگەر لەڕووی فۆڕمەوە نەبێت.

---

١٧ – بۆ زانیاری ورد لەم بارەیەوە، بڕوانە: (فەرەیدون عەبدول بەرزنجی: ٢٠٠٨: ٥٥– ٦٨)

١٨ – بەنموونە بڕوانە: (سعید صدقی کابان: ١٩٢٨: ٤٣)، (نوری عەلی ئەمین: ١٩٥٦: ٣٧)، (ك.ك. کوردۆێڤ: ١٩٨٤: ٢٨٤)

١٩ – بەنموونە بڕوانە: (فەرەیدون عەبدول بەرزنجی: ٢٠٠٨: ١٩٦) (ئەبوبکر عومەر قادر: ٢٠٠٣: ٨١) (عەبدوڵا حوسێن ڕەسوڵ: ١٩٩٦: ١٦٩)

٢: تواناى مۆرفێمی بەند لە ڕاپەڕاندنی ئەرکی سینتاکسی لە زمانی فارسیدا

بەشێوەکی گشتی هەوڵ دەدەین هەمان ئەو مۆرفێمانەی کە لە زمانی کوردیدا، باسمان کردنو ئەکتیڤیەتو ڕادەی چالاکیو تواناکانمان دەرخستوون، لە زمانی فارسیشدا هەر ئەو مۆرفێمانە وەردەگرین، بۆئەوەی لەڕووی بەراوردەوە ئەنجامێکی وردو زانستیانەمان بۆ دەربکەوێت.

٢-١: مۆرفێمی بەندیی ناساندن:

لە زمانی فارسیدا بیرو ڕای جۆراوجۆر لە بارەی ناساندن هەیە، بۆیە هەندێك لە زمانەوانان چەندین ڕێگەی جیاواز دەخەنە ڕوو بۆ ناساندنی ناو، بەڵام زۆر بەکەمی ئاماژەیان بۆ مۆرفێمی بەند کردووە، بە تایبەتی لە زمانی فارسی ستانداردا. تەنانەت دەوترێت، (بەگشتی ئەو ناوانەی کە نیشانەی نەناسراوییان پێوە نییە، بە ناسراو هەژماردەرکرێن.) (عباسعلی مولوی: ١٣٦٠: ٤٢) بە واتایەکی تر، ناسراوی هیچ نیشانەیەکی نییە، بەڵام ئەمەش بە واتای ئەوە نییە، کە چەمکی ناسراوی لە زمانی فارسیدا نەبێت، (چونکە هەر کاتێك دوو شت –ناو– هەبێت یەکێکیان نیشانەی نەناسیاری پێوە بێتو ئەوی تریان بێنیشانە بێت، ئەوا بێنیشانەکە ناسراو دەبێت، واتە خودی بێنیشانەیی، نیشانەیە) (سید احمد خراسانی:١٣٢٩: ٤٤)، بەڵام سەرباری ئەوەش، ناساندن وەك کردەیەکی زمانی، لە زمانی فارسیدا، چەند ڕێگایەکی تایبەتی هەیە:

١– ئەو ناوانەی کە خۆیان لە بنەڕەتدا ناسراون، وەکو ناوی تایبەتی، ناوی دیاردەیەکی تایبەتکراو بە تاکە شتێك، بەنموونە، ڕۆژ، مانگ، بەهەشت، جەهەنەم، هەندێ ناوی نادیاری وەکو: فلان، هەروەها جێناوەکانو هەندێ ناوی کات، وەکو، ئەمساڵ، پار، دوێنی......هتد.

٢– ئەو ناوانەی کە بەیارمەتی هۆکارێکی تر دەناسرێن، لەوانە ئەو ناوانەی بە قەرینە دەناسێنرێن، کە مەبەست لەو جۆرە ناوانەیە، کە یەك جار لە قسەکردنو نووسیندا دێن، کە دووبارە دەبنەوە، دەبن بە ناسراو، یان ئەو ناوانەی کە بە ڕێگاکانی دروست کردنی ناسیاوی، دەناسێنرێن، هۆکارێك ڕۆڵی تێدا دەبینێت. لەوانە، ناوی بانگکراو، بوونی نیشانەی (را)، ئاوەڵناوی نیشانەو دیارخەر، لەگەڵ بوونی چەند پاڕستەیەکی دیارخەری.[20] (تقی وحیدیان کامیار: ١٣٨٩: ٩١)

بەم پێیە لە هیچ یەکێك لە ڕێگاکان مۆرفیمی بەند ڕۆڵی ناساندن لە زمانی فارسیدا، نابینێت. تەنیا ئەوەندە نەبێت، کە لە نێو ئەم ڕێگایانەدا (را)ی بەرکاری دەکرێت، وەك دووەمین چەمکی خۆی، ناساندن پیشان بدات، لەو چەشنە مۆرفیمە بێت، کە دوو ئەرکیان لەیەك کاتدا تێدا تواوەتەوە.

١– مۆرفێمی بەرکاری ڕاستەوخۆ

را

٢– مۆرفێمی ناساندن – کتاب را(م. بەرکاری، م. ناساندن) خواندم.

(لێرەدا دەتوانین بڵێین کە (را) دوو ئەرکی جیاوازی ڕێزمانیی هەیە، واتە لە یەك شوێنو لە هەمان کاتدا، جارێك نیشانەی ناسیاوییەو جارێکی تر نیشانەی بەرکارییە.)(مهری باقری: ١٣٧٥: ١٥٢)

ئەگەر تەماشای قوناغەکانی زمانی فارسی بکەین دەبینین، کە چەند مۆرفێمێك بەکارهاتووە، ناساندن، لە زمانە ئێرانەییە کۆنەکاندا، (بەهۆی awa[21] (ان) و ima (این) بووە.)(محسن ابوالقاسمی: ١٣٨٧: ٢٨) ئەمڕۆش ئەو ناوانەی لە دوایی ئاوەڵناوی نیشانەی (ان، این) دێن، لە زمانی فارسییدا بە ناوی ناسراو دادەنرێن، کە ئەوانیش پێش ناوەکە دەکەونو

[20] – بۆ زانیاری ورد، لەبارەی ئەم ڕێگایانە بڕوانە: (فاگمە مدرسی: ١٣٨٦: ٨٧– ٨٨)

[21] لە زمانی ئاوێستادا، (ava) بووە. بڕوانە (محسن ابوالقاسمی: ١٣٨٧: ٢٨)

وەك نیشانەی ناسراوی بەکاردێن. (حسن انوری، حسن احمد گیوی: ١٣٩٠: ٨٨)، وەکو: این قلم، این کاغذ، ان پسر، ان دختر......

ئەوەی کە لەم بارەیەوە زیاتر سەرنج ڕادەکێشێ ئەوەیە کە (awa و ima) وەك مۆرفێمی بەند بەکارهاتوون، بەڵام (ان، این) ئەمڕۆ وەکو مۆرفێمی سەربەخۆ بەکاردێن.

لە زمانە ئێرانییەکانی ناوەڕاستدا، ناساندن لەڕێگەی چەند نیشانەیەکەوە بووە، لەوانە، لە پەهلەوی ئاشکانیدا، im (این)و hau (او) و لە فارسی ناوەڕاستدا، ōy (او)، ēn (این)و (h)ān (ان) کە جێناو، ئاوەڵناوی نیشانەن‌و ناو دەکەن بەناسراو.) (محسن ابوالقاسمی: ١٣٨٨: ٤٠): hau pidar- ان پدر ئەو باوکە.

لە زمانی فارسیدا (گفتوگۆی ئاسایی)، مۆرفێمی /–ش/ /eš-/ وەکو نیشانەی ناساندن بەکاردێت. (مهدی مشکوه الدینی: ١٣٨٩: ٣١) وەکو: محلش خوب است. دوکانەکەی باشە. غڗاش بدنیست. خواردنەکەی خراپ نییە.

ئەم مۆرفێمە یەکێك لە تایبەتمەندییەکانی ئەوەیە، (دەبێتە هۆی ناساندنی فرێزی ناوی، بەڵام وەك ناساندنێکی ئەنافۆڕی، بەکاردەهێنرێت.) (محمد راسخ مهند: ١٣٨٨: ٩٠)

مۆرفێمێکی تر، /–ه/یە، لە گفتوگۆی ڕۆژانەدا بۆ ناساندن بەکاردێت، (لە زمانی ئاخاوتنی ڕۆژانەی فارسیدا، بۆ ناساندنی ناو، بزوێنی /e–/، /–ه/ بۆ کۆتایی ناوەکە زیاد دەکرێت.) (محمد رجا باگنی: ١٣٨٥: ٩٧) بەنموونە:

کتابە اینجا است. کتێبەکە لەوێیە. پسرە بیدارشد. منداڵەکە لەخەو هەستا.

ئەم پاشگرە سەرپشکییە، (دەتوانرێت بە شێوەیەکی سەرپشکی بە هەر ناوێکی تاکی تایبەت، یان گشتی، کە بکەر بێت، یان بەرکاری ڕاستەوخۆ، یان ناڕاستەوخۆ بلکێت‌و ناسیاوی نیشان بدات.) (شهرزاد ماهوتیان: ١٣٨٧: ١٩٠)، وەکو:

من بە زنە گفت. من بە ژنەکەم گوت. زنە بە من گفت. ژنەکە بە منی گوت.

هەریەك لەم دوو مۆرفێمە، بە شێوەیەکی لابەلا دەتوانن چەمکی ناساندن بگەیەنن، چونکە توانایەکی زۆریان نییەو تەنیا لە گفتوگۆی ڕۆژانەدا بەکاردێن. (لە نووسیندا، بۆ ناساندنی ناو هیچ نیشانەیەك بەکارناهێنرێت) (محمد رجا باگنی: ١٣٨٥: ٩٧)، بۆیە ناتوانین هیچ مۆرفێمێك وەکو پیشاندەری چەمکی ناساندن لە زمانی فارسیدا، بەتایبەت لە زمانی نووسین‌و فەرمی، دیاری بکەین، هەرچەندە (زمانەوانی ئەمڕۆ مۆرفێمی /–ه/ بە گیرەکێکی ڕێزمانی دادەنێن، کە چەمکی بچووکردنەوەو ناساندن‌و پیشاندانی ناسکی‌و خۆشەویستی دەگەیەنێت.) (حسین عبدالملکی: ١٣٨٥: ١٠١) بەم پێیە ئەم مۆرفێمە دەبێتە مۆرفێمێکی هاوبێژو چەند چەمکێکی ڕێزمانی‌و فەرهەنگی تێدا تواوەتەوە.[٢٢]

(هەریەك لەو دوو مۆرفێمە /–ه/، /–ش/ لە ڕیزی نووسەکەکانن‌و بە جۆرێك لە نووسەك (دواگر) دادەنرێت.) (محمد راسخ مهند: ١٣٨٨: ٩١): – ێشش/ ێش رشتش/ ێش رشت زمستوناش خوشمزه است. – کتە/ کت قرمزە/ کت قرمز گرانە را خریدم.

ئەوەی جێگەی هەڵوەستەکردنە، ئەوەیە کە هەندێ جار بەتایبەتی لە زمانی قسەکردندا، لە جیاتی /–ه/ (فەتحە) بەکاردەهێنرێت، واتە شوێنی دەگرێتەوە، ئەمەش تەنیا لەگەڵ ناوی تاکدا دەبێت. وەکو: کتابۆ رو خوندم. مردۆ رو دیدم اوتوبوسۆ رو سوارشدم.

٢٢ – بۆ زانیاری زیاترو ئاشنابوون بە هەموو ئەو چەمکانەی کە ئەم مۆرفێمە لە زمانی فارسیدا دەیبینێت، بڕوانە: (خسرو فرشیدورد: 1386: 454– 471)

٢-٢: مۆرفێمی بەندیی نەناساندن

نەناسیاری وەك چەمکێکی ڕێزمانی لە زمانی فارسیدا، لە ڕێگەی مۆرفێمی سەربەخۆو مۆرفێمی بەندو هەردوو جۆری مۆرفێمەکەش پێکەوەو لەیەك کاتدا، دەگەیەنرێت. هەر کاتێك ناو ئەم کاتیگۆرییە وەربگرێت، دەبێت بە ناوێك کە (لای قسەکەرو گوێگر، دیارو ئاشکرا نییەو پێشینەییەکان لەبارەوە لە مێشکدا، نییە.) (عبدالعظیم قریبو دیگران: ١٣٨٧: ٣٣) ئەو ناوەی کە دەکرێت بە نەناسراو، لەگەڵیدا ژمارە دەردەکەوێت، کە هەر ڕێگایەك بەکاربهێنرێت (نەناسراوی لەناو فرێزی ناویدا بە (یە/یك) یان پاشگری /–ی/ یان بەلێکدانی (یە/یك) لەگەڵ /–ی/ دەگەیەنرێت.)(شهرزاد ماهوتیان: ١٣٨٧: ١٩٢)[٢٣] وەکو:

یە/یك کتاب خریدم. کتابی خردیدم. یك/یە کتابی خریدم

بەم پێیە مۆرفێمی بەندی نەناسیاری /–ی/ ییە، کە تێیدا چەمکی نەناسیاریو ژمارە هەست پێدەکرێت:

١– نەناسیاری

/–ی/

٢– ژمارە

بەڵام کاتێك مۆرفێمی سەربەخۆشی لەگەڵ دەرکەوت هیچیان چەمکی خۆیان لەدەست نادەن. (کاتێك هەردوو نیشانەکە (یك) و /–ی/ پێکەوە هاتن بۆ جەختکردنەوە.) (سید احمد خراسانی: ١٣٢٩: ٣٧)

ئەگەر ئاوڕێك لە قۆناغەکانی پێشتری زمانی فارسی بدەینەوە، دەبینین لە زمانی (ئێرانی کۆندا نەناسراوی بە -aiwa: (یك) پیشان دەدرا.) (محسن ابوالقاسمی: ١٣٨٧: ٢٨)، وەکو: aiwa martyah مردی (پیاوێك)

لە زمانی فارسی ناوەڕاستو زمانە ئێرانییەکانی تری ناوەڕاستی ڕۆژاوا (ناو بە ew کە لە دوای ناوەوە بەکاردێتو لە aiwa ی ئێرانی کۆنەوە ماوەتەوە، دەکرێت بە نەناسراو.) (محسن ابوالقاسمی: ١٣٨٨: ٤٠) لە ئەنجامی ئەو گۆڕانەی لە نێوان فارسیی کۆنو ناوەڕاستدا، ڕووی داوە، نیشانەی نەناسیاری، کە لە فارسی کۆندا پێش ناوەکە هاتووە، بەڵام لە فارسیی ناوەڕاستدا، دوای ناوەکە کەوتووە، وەکو: azdahāgēw mazn اژدهایی بزرگ. ئەژدیهایەکی گەورە.

بەڵام ئەمڕۆ لە زمانی فارسیدا بۆ نەناسیاری ناو، نیشانەکە هەم دەچێتە پێش ناوەکەو هەمیش دەچێتە دوای ناوەکە، پێکەوە لە هەردوو باریشدا دەبینرێت.

ئەم مۆرفێمە بەندە، لە زمانی فارسیدا، شێوەی نووسەك زیاتر بەخۆیەوە دەگرێت، تا گیرەك، چونکە هەر کاتێك لە فرێزی فراوانکراودا بێت، توانای ئەوەی هەیە بنکەی خۆی بگۆڕێت. ئەو بنکەیەی کە وەری دەگرێت نابێت بە بەشێك لێیو کەتیگۆری ئەو بەشە ئاخاوتنە پیشان نادات، بۆیە دەشێ (نیشانەی نەناسیاری /–ی/ (/–i/) بە نووسەك دابنرێت.) (مهدی مشکوه الدینی: ١٣٨٩: ٣١) بەم پێیەش (نیشانەی نەناسیاری /–ی/ مۆرفێمێکی بەندەو لە جۆری نووسەکەکانەو گیرەك نییە.) (ویدا شقاقی: ١٣٧٦: ١٥١) وەکو: کتابی خریدم. کتاب خوبی خریدم. کتاب بسیار خوبی خریدم.

بەڵام ئەوەی سەرنج ڕادەکێشێ ئەوەیە، کە ئەم جۆرە گواستنەوەیە لە بنکەی مۆرفێمی /–ی/دا، خورتەکی نییەو دەشێ بووترێت: کتابی بسیار خوب خریدم.

لێرەوە ئەمە دەردەکەوێت، هەر کاتێك لە ناوێکی دیارخراو بە ئاوەڵناو، نەناسراو بکرێت، بەزۆری مۆرفێمی نەناسیاری دەچێتە سەر ئاوەڵناوەکە، بەڵام سەرەڕای ئەوەش، لە زۆر بواردا، لە زمانی فارسیی فەرمیو بەتایبەت لە زمانی ئەدەبیدا لە

٢٣ – بۆ هەمان زانیاری بڕوانە: (حسن احمد گیوی، حسن انوری: 1390: 66)، (محمد روایی: 1384: 18)

پێکهاتەی سینتاکسی ناو و ئاوەڵناودا، مۆرفێمی نەناسیاری هەر لەسەر ناوەکە دەردەکەوێت، (هەمان سەرچاوە: ١٣٨)، وەکو: دیواری بلند، کاخی باشکوە، درختانی سرسبز......

هەروەها دەشێت دیارخراو ئاوەڵناویش نەبێت، مۆرفێمەکە شوێنی خۆی بگۆڕێ، وەکو:

لیوان شیری / لیوانی شیر می خورم. دستەای گل / دستە گلی می خرید.

هەندێك لە زمانەوانی فارس، /-ای/ بە مۆرفێمێکی تری نەناسیاری دادەنێنن،[٢٤] بەڵام دەنگی {ا}، کە لە پێش ئەو مۆرفێمە زیاد دەبێت، بەهۆکاری دەنگەکانی دەوروبەرییەوە پەیدادەبێت، بۆیە دەشێت وەك ئەلۆمۆرفێکی ئەو مۆرفێمە دابنرێت، کە بە هۆکاری فۆنۆلۆژی سەری هەڵداوەو شێوەی سەرەکی مۆرفێمەکەی گۆڕیوە، بەتایبەتی لەگەڵ ئەو وشانەی کۆتاییان بە دەنگی بزوێن هاتووە، ئەم دیاردەیە دەبینرێت، وەکو: خانەای، شانەای.............

ئەگەر بێتو هەمان ناو بەئاوەڵناوێکی (یان هەر دیارخەرێکی تر) دیاربخرێت، ئەوا ئەو ئەلۆمۆرفە شێوەی سەرەکیی خۆی لەسەر دیارخەرەکە وەردەگرێتەوە، وەکو: خانە بزرگی، ....

مۆرفێمی نەناسیاری، هەرچەندە، چەمکی تاکییەتی ناویش پیشان دەدات، بەڵام زۆرجار لەگەڵ مۆرفیمی کۆشدا دەردەکەوێت، هەر کاتێکیش ئەو دوو مۆرفێمە لەسەر بنکەیەك دەرکەوتن، ئەوا مۆرفێمی کۆ پێش مۆرفێمی نەناسیاری دەکەوێت. (مهدی مشکوه الدینی: ١٣٨٩: ١٤١) بەنموونە: ئادم + ها(کۆ) + یی(نەناسیاری) > ئادمهایی، پسر+ ها(کۆ) + یی(نەناسیاری) > پسرهایی

بەڵام ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ مێژووی زمانی فارسی، دەوترێت پێشتر (ی) لە کۆتایی ناوی تاکدا دەهات نەك لە کۆتایی ناوی کۆ، نەدەوترا (سخنانی) یان (مردانی) بەڵکو کۆی نەناسراو، بەهۆی هەندێك وشەی وەکو (گروە، دستە، برخ......هتد) لە پێش ناوەکە دادەنراو نیشانەی /-ان/ی کۆ دەخرایە سەر ناوەکە، نیشانەی /-ی/ نەناسیاریش دەخرایە سەر وشەکان.(خسرو فرشیدورد: ١٣٨٢: ١٩٠) وەکو: برخی سخنان، گروهی مردان......

لێرەدا، مۆرفێمی /-ی/ چەمکی تاکییەتی لەدەست نەداوە، بەڵام ئەمڕۆ /-ی/ لە کۆتایی ناوی کۆش دێت، وەکو: سخنانی گفت، حرفهایی بزن،

لێرەوە ئەگەر پێشتر دەوترا /-ی/ تاکییەتی دەگەیەنێت، ئەوا لەم جۆرە حاڵەتەدا، پێویستە بڵێین: (تەنیا چەمکی نەناسراوی دەدات، چونکە لە کۆتایی ناوی کۆش دێت، تاکییەتیش لەگەڵ کۆ ناگونجێ.) (سید احمد خراسانی: ١٣٢٩: ٣٨) بۆیە ئەو مۆرفێمانەی کە دوو چەمکیان تێدا دەتوێتەوە، دەشێ پلەیان لە نێواندا هەبێ، یەکێکیان سەرەکی بێتو ئەوەی تریان لاوەکی بە نموونە /-ی/ ئەرکی سەرەکی پیشاندانی چەمکی نەناسیارییە، ئەرکە لاوەکییەکەی – لەهەندێ باردا– پیشاندانی چەمکی تاکییەتییە.

بەم پێیە مۆرفێمی بەند، (لە زمانی فارسیدا وەك نیشانەی نەناسراوی (/-ی/) ریشەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ژمارە (یەك) ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە (یك)و/-ی/ ڕەگو ریشەی هاوبەشییان هەیە.) (محمد راسخ مهند: ١٣٨٨: ٨٦)

٢-٣: مۆرفێمی بەندیی کۆکردنەوە

لە زمانی فارسیدا، پیشاندانی چەمکی کۆ، لە ڕێگەی زیاتر لە مۆرفێمێکەوە دەبێت، کە هەریەکێك لەو مۆرفێمانە سیمای تایبەتیو بەکارهێنانی خۆی هەیە، بەگشتی مۆرفێمەکان ئەمانەن: /-ان/، /-ها/، /-گان/، /-جات/، /-ین/، /-ون/، /-

---

[٢٤] – بڕوانە: (پرویز ناتل خانلری: ١٣٨٢: ١٦٦)، (داریوش آشوری: ١٣٨٦: ١٨٢)

ات/)[25] هەرچەندە هەندێ مۆرفێمی تریش بۆ گەیاندنی ئەم چەمکە ئاماژەیان بۆدەکرێت، لەوانە /–اها/، /–یها/، /–گاران/، /–یان/.....هتد)[26] بەڵام زیاتر دەچنە ڕیزی ئەلۆمۆرفەوە.

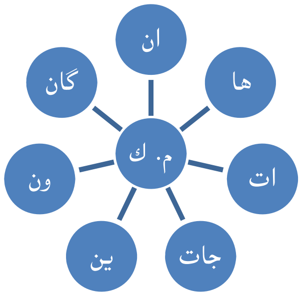

ئەگەر ئاوڕێك لە زمانی فارسی بدەینەوە، دەبینین هەندێك لەو مۆرفێمانە نوێنو تازە هاتوونەتە ناو زمانی فارسییەوە، لە فارسیی کۆنو ناوەڕاستدا نەبوونە. (لە زمانی ئێرانی کۆندا، āmanو ān لە فارسیی کۆندا، بۆ ئەو ناوانە بەکارهاتووە، کە کۆتاییان بە /ā/ هاتووە، īn و īnam بۆ ئەو ناوانەی کە کۆتاییان بە /-ī-/ هاتووە، بەڵام (īn) کەمتر بەکارهاتووە، لە پەهلەوی ئەشکانیو فارسیی ناوەڕاستدا زیاتر بەکارهاتووە، لە دەوری ناوەڕاستدا، مۆرفێمێکی تر هەیە -īha–، بەتایبەتی لە دەقەکانی فارسیی ناوەڕاستو زەردەشتیدا، کە لە بنەڕەتدا، مۆرفێمێکی ئاوەڵکارسازەو بۆ کۆکردنەوەی ناوی تاکیش بەکارهێنراوە.) (محسن ابوالقاسمی: ١٣٨٨: ٤١)، (مهری باقری: ١٣٨٦: ١٧٣، ١٧٤) بەم پێیە، مۆرفێمی /–ان/ کە ڕەگەکەی دەگەڕێتەوە بۆ anamی فارسیی کۆنو لەم قۆناغەدا تاکە مۆرفێم بووە بۆ گەیاندنی چەمکی کۆ، لە قۆناغی فارسیی ناوەڕاستدا، (īhā) هاتووەتە ناوەوە، وەکو پیشاندانی چەمکی دووەمی کۆی گەیاندووە. ئەمرۆش لەو زمانەدا، هەردوو مۆرفێمی /–ان/ و /–ها/ بە چالاکترینو بە تواناترین مۆرفێم دادەنرێن تەنانەت دەوترێت (لە زمانی فارسیدا دوو مۆرفێمی کۆ هەن ئەوانیش (ha– و an–)ن.) (علی درزی: ١٣٨٥: ٨٠) بەڵام بە شێوەیەکی گشتی لێرەدا، بەکورتی، هەڵوەستە لەسەر دیارترین ئەو مۆرفێمانە دەکەین:

/–ان/ زۆربەی زمانەوانی فارس، بە مۆرفێمێکی ڕەسەنی دادەنێن لە زمانەکەیاندا، کە ڕیشەیەکی کۆنی هەیەو (بۆ ناوی گیانلەبەران، ڕووەك، تەنەئاسمانییەکان، هەندێ لە ئەندامە دوانییەکانی لەش، بەکاردێت.) (فاگمە مدرسی: ١٣٨٦: ١٢٤)

بەنموونە: مرغان، گوسفندان، لبان، گیاهان، گلان،..........

ئەم مۆرفێمە چەند ئەلۆمۆرفێکی هەیە، لەوانە: /–یان/ (ئەگەر هاتوو ناوێك کۆتایی بە {ا} هاتبوو نیشانەی کۆی /–ان/ بە شێوەی /–یان/ دەردەکەوێت.) (مهدی مشکوه الدینی: ١٣٨٩: ١٤٢) وەکو: دانا + ان > دانایان، بینا + ان > بینایان.

هەروەها لە هەندێ وشەدا، کە کۆتاییان بە {و = u}، هاتووە، لە کاتێکدا کە /–ان/ی بۆ زیاد دەکرێت، {و = u}ی وشەکە دەگۆڕێت بە (o ، ـُ) دوای ئەوە (و + ان)ی بۆ زیاد دەکرێت. (فاگمە مدرسی: ١٣٨٦: ١٢٤، ١٢٥) بۆیە /–وان/ وەك ئەلۆمۆرفێکی /–ان/ هەژماردەکرێت، بەنموونە: زانو + ان > زانُ + و + ان > زانوان.

لە هەندێ باریشدا، /–گان/ وەکو ئەلۆمۆرفێکی /–ان/ دەردەکەوێت، بەتایبەتی ئەگەر ناوەکە کۆتایی بە (ە/ــە = e) هاتبێت لە نێوان ئەو بزوێنەو مۆرفێمی کۆ {گ} زیادەکرێت. (هەمان سەرچاوە: ١٢٥)، بەنموونە:

درماندە + ان > درماندەگان   فرزانە + ان > فرزانەگان

٢٥ – بڕوانە: (مهدی مشکوة الدینی: ١٣٨٩: ١٤٤)، (پرویز ناتل خانلری: ١٣٨٢: ٥٤،٥٥)، (فاطمه مدرسی: ١٣٨٦: ١٢٤– ١٢٧)

٢٦ – بڕوانە: (علی اشرفی صادقیء اکرم حاجی سیداقایی: ١٣٨٩: ٥٩– ٦٥)

هەندێ جار دەشێ دەنگی {ە}، لە نووسیندا دەرنەکەوێتو ببێتە (فەتحە) (درماندگان) ئەم ئەلۆمۆرفەش هۆکاری فۆنۆلۆژی هێناویەتی. ئەگەر بە /–ها/ کۆیان بکەینەوە ئەوا فۆنیمی {گ} زیاد نابێت، چونکە /–ها/ خۆی بە نەبزوێن دەست پێدەکات، وەکو: فرزانە+ ها > فرزانەها

/–ها/: ئەم مۆرفێمە لە (پاشگری ئاوەڵکارسازی /īhā–/ی فارسی ناوەڕاستەوە کە بەرانبەر پاشگری /–انە/ی فارسی نوێیە، وەرگیراوە.) (علی اشرفی صادقیو اکرم حاجی سیداقایی: ١٣٨٩: ٦٣) بەڵام ئەمڕۆ لە زمانی فارسیدا، (زۆرترین بەکارهێنانی هەیە، لە دروستکردنی وشەی کۆدا.) (فاگمە مدرسی: ١٣٨٦: ١٢٤)، (علی درزی: ١٣٨٥: ٨٠)، چونکە دەتوانێت لەگەڵ ناوی گیاندارو بێگیانو ناوی واتایی بەکاربهێنرێت، هەروەها دەتوانێت لەگەڵ ئەو ناوانەش بەکاربهێنرێت، کە بە /–ان/ کۆدەکرێنەوە، واتە دەبێتە هاوواتایی، وەکو: مردها، دخترها، پسرها، درختها، کتبها................

بەم پێیە /–ان/ تایبەتە بە گیانلەبەرو (زیندوو)، /–ها/ دەتوانێت هەموو ناوێك کۆبکاتەوە گیانلەبەرو بێگیان، بەڵام /–ان/ ناتوانێ، لە گیاندار زیاتر کۆبکاتەوە، ئەم نیشانەیە بۆ جیاکردنەوەی ناوی گیاندارو بێگیان لە زمانی فارسیدا بەکاردێت. (اسماعیل سعادت: ١٣٧٥: ٧٧) بەڵام لە زمانی فارسی ئەمڕۆدا، ئەم یاساو ڕێسایییە زۆر بەوردی ڕەچاو ناکرێتو زۆربەی ناوەکان بە /–ها/ کۆدەکرێنەوە. (ع. خیامپور: ١٣٨٩: ٣٦) ئەم توانایییەی مۆرفێمی /–ها/ دەگەڕێتەوە بۆ ئاسانی دەربڕینیو نەبوونی ئەلۆمۆرفی جیاجیا بۆی بەتایبەت لە زمانی نووسیندا، چونکە (لە زمانی قسەکردنی ڕۆژانەدا، /–ها/ دەگۆڕێت بە /–ا/) (ئەبوبەکر عومەر قادر: ٢٠٠٣: ٨٧) ئەمەش زیاتر بۆ هۆکاری ئابووری کردن دەگەڕێتەوەو سەرباری ئەوەش لە سنوورێکی تەسکدا دەبێت. چونکە ئەو ناوانەی کە کۆتاییان بە بزوێن هاتبێو بە /–ها/ کۆکرابنەوە ناکرێت ئەم گۆڕانکارییەیان تێدا ڕووبدات، وەکو: (بندەها = *بندەا، بچەها = *بچەا) بۆیە دەشێ /–ا/ وەك ئەلۆمۆرفێکی زۆر ناچالاك دابنێین.

پەیوەندی مۆرفێمی کۆ لەگەڵ ژمارەدا، لە هەندێ زماندا، خورتەکییە[٢٧]، بەڵام لە هەندێ زماندا نییە[٢٨]، لە زمانی فارسیشدا، سەرپشکییە، دەشێ هەبێو دەشێ نەبێت، وەکو: – دو تا دخترها. – دو تا دختر.

بەڵام دەوترێت ئەگەر هاتوو هەردوکیان – ژمارەو مۆرفێمی کۆ– پێکەوە هاتن، ئەوا نیشانەی کۆ دەبێتە هۆی گەیاندنی چەمکی ناسراوی. (محمد راسخ مهند: ١٣٨٨: ٩٧) بۆیە لەسەر ئەو بنەمایەشەوە، دەکرێت بڵێین لە هەندێ باردا مۆرفێمی /–ها/ چەمکی ناسیاویش پیشان دەدات.

/–گان/: هەرچەندە هەندێ زمانەوان بە مۆرفێمێکی کۆکردنەوەی دادەنێن،[٢٩] بەڵام لە ڕاستیدا ئەمە ئەلۆمۆرفێکی مۆرفێمی /–ان/ە، –وەك پێشتر ڕوونمان کردووەتەوە– (ئەم نیشانەیە لە بەکارهێنانیدا زۆر سنووردارەو لە ڕوانگەی واتاییەوە، ئاماژە بە کۆمەڵێكو چەند دانەیەکی یەکسانو لەیەکچوو دەکات، هەروەها زۆرجاریش چەمکی ئاوەڵناوی نسبیش پیشان دەدات.) (مهدی مشکوه الدینی: ١٣٨٩: ١٤٢) وەکو: دهگان، صدگان، هزارگان، ناوگان......

/–جات/: یەکێکە لەو مۆرفێمانەی کە لە زمانی فارسیدا، بۆ گەیاندنی چەمکی کۆ بەکاردێت، بەڵام (لە بەکارهێناندا سنووردارە.) (فاگمە مدرسی: ١٣٨٦: ١٢٦) زۆرجاریش وا باس دەکرێت، کە ئەم مۆرفێمە گۆڕاوی /–ات/ی عەرەبی بێت،

٢٧–لە زمانی ئینگلیزیدا پێویستە (S) کۆ لەگەڵ ژمارەدا بێت، واتە کە ژمارە هات دەبێت مۆرفێمی کۆیش بێت، وەکو:

the two boys are here. ، the boy is here. (Eckersley, C. and Eckersley, J.1980: 50)

٢٨ – بۆنموونە لە زمانی کوردیدا، نییە، واتە کاتێك ژمارە هات، مۆرفێمی کۆی لەگەڵ نایەت. بەنموونە:

– دوو منداڵ سواری پاسکل بوون. * دوو منداڵان سواری پاسکل بوون.

٢٩ – بڕوانە: (مهدی مشکوه الدینی: ١٣٨٩: ١٤٢)، (علی اشرفی صادقیو اکرم حاجی سیداقایی: ١٣٨٩: ٥٤)

بەتایبەتی، ئەگەر هاتوو ئەو بنکەیەی کە /—ات/ وەردەگرێت، بە یەکێك لە بزوێنەکان کۆتایی هاتبێت، ناوبەندێك دێتە نێوان هەردوو دەنگە بزوێنەکە، ئەو ناوبەندانەش بە زۆری {ج}، {ی}ییە، وەکو: سبزی + ات > سبزی + ج + ات > سبزیجات.

روزنامە + ات > روزنامە + ج + ات > روزنامەجات

ئەوەی جێگەی سەرنجە لە هەندێ باردا، (زیادکردنی نیشانەی (ات) بۆ وشەی فارسی ڕەسەن، بە دەگمەن دەزانن، بۆیە لەم بارەدا، (—جات) بە یەکێك لە مۆرفێمەکانی کۆ دادەنێن.)(هەمان سەرچاوە: ١٢٥) وەکو:

دواجات، حلواجات، ترشی جات، میوجات، نوشتەجات ....

لە زمانی فارسیدا، ئەو ناوانەی کە لە عەرەبییەوە، خوازراون، لە ڕێگەی زیادکردنی هەرسێ مۆرفێمی /—ات/، /—ین/، /—ون/ بۆ کۆتایی وشەکە دەبێت. (پرویز ناتل خانلری: ١٣٨٢: ٥٤، ٥٥) وەکو: /—ات/ امتیازات، انتخابات، اطلاعات، مکاتبات. /—ین/ معلمین، خادمین، کاشفین، مترجمین. /—ون/ روحانیون، مادیون، صلیبون، منطقیون.

بەڵام دەشێت هەر یەکێك لەو ناوانە، بەیەکێك لە مۆرفێمەکانی کۆی /—ان/ یان /—ها/ کۆبکرێنەوە، کە ئەمەش بە پەسەندتر دادەنرێت. (هەمان سەرچاوەی پێشوو: ٥٥) وەکو: امتیازها، معلمان، ناشران، روحانیان.....

یەکێکی تر، لەو ڕێگایانەی کە لە زمانی فارسییدا، بەکاردێت (جمع مکسر)ە، بەتایبەت بۆ ئەو وشانەی کە لە زمانی عەرەبییەوە وەرگیراون. (مهدی مشکوة الدینی: ١٣٨٩: ١٤٣) وەکو: امر: امور، رسم: رسوم، شیخ: شیوخ..........

بەڵام ئەوەی جێگەی سەرنجە ئەوەیە کە دەشێ، ئەم جۆرە ناوانەش بە یەکێك لە مۆرفێمەکانی /—ان/ یان /—ها/ کۆبکرێنەوە، (ئەم شێوازە لە نووسینی کەڵەنووسەراندا بەکارهێنراوەو پاراوترو ڕەوانترە.) (پرویز ناتل خانلری: ١٣٨٢: ٥٨) وەکو:

رسوم = رسمها، کرام = کریمان، منافع = منفعها، شیوخ = شیخان

لەسەر ئەو بنەمایە دەتوانین بڵێین، ئەو مۆرفێمە (ڕێگا) عەرەبیانەی لە زمانی فارسییدا، توانایەکی زۆریان نییەو چالاك نین، لەبەرئەوەی شوێن گرەوەی خۆیان هەیە، بەڵام ئەمەش تارادەیەك دەبێتە گرفتو دەوترێت، (بوونی کۆمەڵێك نیشانەی کۆ بۆ بەکارهێنەرانی زمانو ئەوانەشی کە دەیانەوێ زانیاری لەسەر زمانی فارسی وەربگرن دەبێتە کێشە. هەروەها بوونی ژمارەیەك نیشانەی کۆ و کۆی بێ یاسا — دەستووربەدەر— لە زمانی فارسیدا دەبێتە هۆی دروستکردنی کێشەیەك بۆ دانانی فەرهەنگۆك بۆ مۆرفێمەکانو دانانی لە وشەنامەدا. فەرهەنگنووس لە دانانی (مدارس)و (مدرسەها)، یان (اساتید)و (استادان)، یان (محقیقان)و (محقیقین) دوودڵە.) (لیلی مرتچائی: ١٣٨٠: ٨٩) چونکە هەردوو شێوەکە لە زمانی فارسیدا بەکاردەهێنرێت، بۆیە مۆرفێمەکانی کۆ، لە زمانی فارسیدا بە یەکێك لەو بابەتانە دادەنرێت، کە کۆدەنگی تەواوی لەسەر نییە. توانای هەریەك لەو مۆرفێمانەی کە باسمان کرد بە شێوەی خوارەوە پیشان دەدەین:

ئاماری ژمارە (٦)

خستنەڕووی توانای مۆرفیمەکانی کۆ لە زمانی فارسیدا

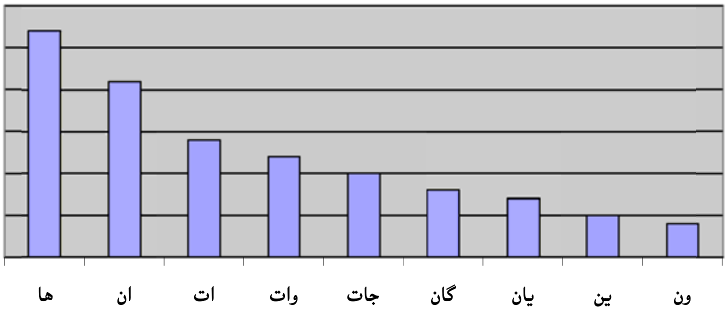

٢-٤: مۆرفیمی بەندی پلەی باڵاو بەراورد:

لە زمانی فارسیدا، یەکێك لە چەشنەکانی ئاوەڵناو، لە ڕووی پلەوە، ئاوەڵناوی پلەی بەراوردو پلەی باڵایە، ئەم چەمکە لەڕێگەی مۆرفیمی بەندەوە دەگەیەنرێت، کە ڕەگو ڕیشەیەکی قووڵی لەناو ئەو زمانەدا هەیە. لە زمانی فارسیی کۆندا، (بۆ دروستکردنی ئاوەڵناوی پلەی بەراوردو باڵا، سوود لە دوو شێوە دەبینرا، یەکەمیان، بۆ سازکردنی ئاوەڵناوی پلەی بەراورد پاشگری /yah-/، ئاوەڵناوی پلەی باڵا /išta-/ بەکاردەهێنرا، بەنموونە: vahu + yah > vahyah

بهتر < تر + به

شێوازی دووەم، بۆ سازکردنی ئاوەڵناوی پلەی بەراورد، پاشگری /tara–/ و پلەی باڵا /tama–/ بۆ ئاوەڵناوی پلەی چەسپاو زیاد دەکرێن، وەکو: hubaoidi + tara > hubaoiditara

خوشبوتر < تر + خوشبو

hubaoidi + tama > hubaoiditama

خوشبوترین < ترین + خوشبو[٣٠]

شێوازی یەکەمی سازکردنی ئاوەڵناوی پلەی بەراوردو باڵا لە گۆڕانی زمانی فارسی لە کۆنەوە بۆ ناوەڕاست لەناوچووەوە.) (مهری باقری: ١٣٨٦: ١٨٠) لە ئەمڕۆی زمانی فارسیدا، هەردوو پاشگری /–تر/، /–ترین/ هەمان ئەو پاشگرەن، کە بە گۆڕانی دەنگیی کەمەوە، بەکاردێن، چونکە دەوترێت (ئاوەڵناوی پلەی بەراوردو بە زیادکردنی پاشگری /–تر/ بۆ کۆتایی ئاوەڵناو دروست دەکرێتو پلەی باڵاش بەهۆی زیادکردنی پاشگری /–ترین/) (محمد راویی: ١٣٨٤: ٣٧)، وەکو: خوب < خوبتر < خوبترین.

گویا > گویاتر > گویاترین. دلشکستە > دلشکستەتر > دلشکستەترین

ئەم چەشنە چەمکە لە نێو هەموو زمانەکاندا، لەگەڵ ئەو ئاوەڵناوانەدا بەکاردێت، کە پێیان دەوترێت ئاوەڵناویی پلەیی، لە زمانی فارسیدا، هەریەك لە ئاوەڵناوەکانی (زیندوو، کوژراو، ڕۆیشتوو، نێر، مێ، (زندە، مردە، کشتە، رفتە، مژکر، مۆنپ، خاموش) پلەیان لە نێواندا نییە، بۆیە ناکرێت پاشگری (/–تر/، /–ترین/ لەگەڵیاندا بەکاربێنین.) (مهدی مشکوە الدینی: ١٣٨٩: ١٨٥) وەکو: *زندەتر، *مردەترین، *کشتەتر، *رفتەتر، *مژکرترین، *مۆنپتر، *خاموشترین......

هەریەك لەو ئاوەڵناوانەی کە پلەیان لە نێواندا هەیە، دەتوانن، ئەو پاشگری (/–تر/، /–ترین/) وەربگرن، وەکو:

گرم > گرمتر – گرمترین، سرد > سردتر – سردترین، سبك > سبکتر – سبکترین.

---

٣٠ – بۆ هەمان زانیاری بڕوانە: (محسن ابوالقاسمی: ١٣٨٨: ١٠، ١١)، (محسن ابوالقاسمی: ١٣٨٧: ٥٥، ٥٦)

پاشگری /–تر/ بە پێی ئەو توانایەی کە هەیەتی پێویستی بە هەندێ کەرەستەی تر دەبێت. بە واتایەکی تر، ئەو ڕستەیەی کە ئاوەڵناوی پلەی بەراوردی تێدا دێت، چەند ڕەگەزێکی تر دەهێنێت، لە زمانی فارسییدا، (پاشگری /–تر/ کە بۆ بەراورد بەکاردێت، پێویستی بە (از)ی ئامرازی پەیوەندی، یان (تا)ی ئامرازی لێکدەر دەبێت.)[31] (شەهرزاد ماهوتیان: ١٣٨٧: ٢٤٦) بۆ نموونە: دانا از زانا بلندتر است. دانا بلندتر است تا زانا.

بەم پێیە ئاوەڵناوی پلەی بەراورد، ئاوەڵناوێکە دیارخراوەکەی لەسەر بنەمای دیارخراوێکی تر وەسف دەکاتو ئەنجامی بەراوردیان دەخاتەڕوو، ئەم پاشگرە، (کاتێك بە ئاوەڵناوەوە، دەلکێت، لە پلەی چەسپاو (لاوان)ەوە بەهێزی دەکات.)(خسرو فرشیدورد: ١٣٨٦: ٣٣٨) واتە تواناو هێزی ئاوەڵناوەکەش دەگۆڕێت.

پاشگری /–ترین/ بۆ پلەی باڵا بەکاردێت، بەراوردو ئەنجامی دیارخراوێك لەگەڵ چەند ڕەگەزێکی هاوشێوەی پیشان دەدات. (لە زمانی فارسیدا ئاوەڵناوی پلەی باڵا، لە ئاوەڵناوی پلەی بەراوردو پاشگری /–ین/ سازدەکرێت.) (فاگمە مدرسی: ١٣٨٦: ٢٢٠) بەم پێیە لەسەر ئەم پاشگرە ڕایەکی جیاواز هەیە، کە پێی وایە مۆرفیمێکی ناسادەیەو لە دوو مۆرفێم پێك هاتووە کە (/–تر/(بەراورد) + /–ین/(باڵا)) سازکرابێت، بەڵام لە زۆربەی سەرچاوەکاندا، وەك یەك مۆرفێم ئاماژەی بۆ کراوە.[32]

ئەم پاشگرە، دەکرێت، لەگەڵ دیارخراوی تاکو کۆشدا بەکاربهێنرێت، لە زمانی فارسیدا (ئەگەر ئەو ناوەی دوای /–ترین/ دێت، تاك بێت نیشانەی خستنەسەری پێویست نییە، بەڵام ئەگەر کۆبێت، نیشانەی خستنەسەری /ـِـ/(کەسرە)ی پێویستە. (عباسعلی مولوی: ١٣٦٠: ٧٣) وەکو: زیباترینِ شهرهای ایران اصفهان است. اصفهان زیباترین شهر ایران است.

٢–٥: مۆرفێمە بەندی ناکردن:

نەرێکردن وەك کردەیەکی سینتاکسی، لە ڕێگەی چەند مۆرفێمێکی بەندەوە، ئەنجام دەدرێت، کە وەك پێشگر دەچنە سەر کار. لە زمانی فارسیدا ئەو مۆرفێمانەی کە لە بواری سینتاکسدا، نەرێ پیشان دەدەن، ئەمانەن:

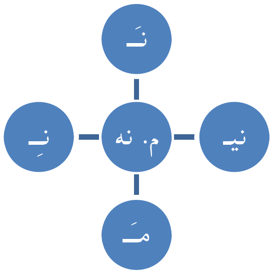

ئەگەر ئاوڕێك لە مێژووی زمانی فارسی بدەینەوە، دەبینین هەریەك لەو فۆرمانە ڕەگو ڕیشەیەکی مێژوویی کۆنیان هەیە، چونکە لە زمانە ئێرانییە کۆنەکاندا (–mā نیشانەی داخوازی نەرێ (نهی)یەو لەگەڵ کاری دانانیو خۆزگەو فەرماندانیش بەکاردێتو (nōit) لە ئاوێستاییو (maid) لە فارسی کۆندا، نیشانەی نەرێنو لەگەڵ کاری ڕاگەیاندنو دانانیدا، بەکاردێن)(محسن ابوالقاسمی: ١٣٨٧: ١٥٧)، بەڵام ئەمڕۆ لە زمانی فارسیدا گۆڕانکارییان بەسەرداهاتووە، ئەمانە دیارترین فۆرمەکانیان.

---

٣١ – بۆ هەمان زانیاری بڕوانە: (پنج استاد: ١٣٨٧: ٦٦، ٦٧)، (عباسعلی مولوی: ١٣٦٠: ٧٣)، (حسن انوری و حسن احمدی گیو: ١٣٩٠: ١٦٨)، (فاگمە مدرسی: ١٣٨٦: ٢١٨).

٣٢ – بڕوانە: (پنج استاد: ١٣٨٧: ٦٧)، (عباسعلی مولوی:١٣٦٠: ٧٣)، (خسرو فرشیدورد: ١٣٨٦: ٣٣٩)، (محمد روایی: ١٣٨٤: ٣٧)

/ نـَ/: (مۆڕفێمی سەرەکی نەرێییە لە زمانی فارسییدا،) (خسرو فرشیدورد: ١٣٨٦: ٢٧٨) وەك مۆڕفێمێکی ڕێزمانیو لە هەمان کاتیشدا، دەشێ وەك مۆڕفێمێکی فەرهەنگی، بەهەمان شێوە چەمکی نەرێ پیشان بدات[٣٣]:

نسپاس، نستوه، نمرده (مۆڕفێمی فەرهەنگی)

نـَ

نرفت، نکن، نخورم (مۆڕفێمی ڕێزمانی)

لەم بەشەدا پێ لەسەر چەمکی ڕێزمانی دادەگرین، کە ئەم مۆڕفێمە (لە هەموو جۆرە کاتێكو لەگەڵ هەموو ڕووکارێکدا، بەکاردێت.) (مهدی مشکوة الدینی: ١٣٨٩: ٧٣) بەنموونە: نـَخوانم (ڕانەبردوو)، نـَخوان (داخوازی)، نـَخواهم خواند (داهـاتوو)، نـَخواندم (ڕابردووی نزیك)، نـَخواندەام (ڕابردووی تەواو) نـَخواندە باشم (ڕانەبردووی دانانی).........

بەم پێیە لە ڕووی تواناو هێزەوە، وەك مۆڕفێمێکی ڕێزمانی نەرێکردن، بەهێزترینە، تەنیا ئەگەر هاتوو ئـەو کـارەی کـە نەرێ دەکرێت، ڕانەبردووی ڕاگەیاندن، یان ڕابردووی بەردەوام بێت. فۆڕمەکەی دەگۆڕێت، بۆ /نـِ/.

/نـِ/: (ئەگەر هاتوو لە پێش مۆڕفێمی (می) (نـ)ی نەرێ کردن هات، ئەوا بە /نـِ/ ne گۆدەکرێـت.) (تقـی وحیـدیان کامیـار: ١٣٨٩: ٦٢) کەواتە /نـِ/ ne/ ئەلۆمۆڕفێکی /نـَ/ یەو تەنیا لە دەورووبەرێکی دیاریکراودا، دەردەکەوێت، وەکو:

نـِـمی خواندم. (ڕابردووی بەردەوام)   نـِـمی خوانم (ڕانەبردوو)

بەم پێیە ئەم ئەلۆمۆڕفە لە بەکارهێناندا، سنووردارترو کەم تواناترە، بەڵام لە بەکارهێنانی خۆی نەکەوتووە.

/مَـ/ ئەم مۆڕفێمە لە ئەمڕۆی زمانی فارسییدا مۆڕفێمێکی چالاك نییە، لەگەڵ کاری داخوازیدا بەکاردێت. فەرماندانی نـەرێ کە پێی دەوترێت، (نەهی) لە زمانی فارسیدا، مۆڕفێمی (/نـَ/، /مَـ/) بـۆ بـەکاردەهێنرێت بـەڵام /نـَ/ لـە زمـانی نووسـینو قسەکردنیشدا زیاتر بەکار دێت.) (محسن حافظیان: ١٣٨٣: ٥٤)، وەکو: مپرس = نپرس مکن = نکن

لە زمانی فارسیی ئەمڕۆدا /مَـ/ تەنیا تایبەتە بە زمانی ئەدەبی. (تقی وحیدیان کامیار: ١٣٨٩: ٥٥) ئـەگینا لـە زمـانی قسەکردنو نووسیندا هەر /نـَ/ بەکاردێتو /مَـ/ شێوەی کۆنی نەرێی داخوازییە.) (حسن انوری، حسن احمد گیـوی: ١٣٩٠: ٨٨)، وەکو: بگو = مگو، بشنو = مشنو

ئەم مۆڕفێمە یەکێکە لەو مۆڕفێمانەی کە وردە وردە پلەی تواناییو چالاکییەکەی لەدەست دەدات، چـونکە لـە (زمـانی فارسی کۆندا (ma) بووەو بۆ نەرێکردنی ڕووکاری دانانی، خۆزگە portativeو فەرماندانو جەختکردنـەوە injunctive دوعای نەرێ[٣٤] بەکاردەهێنرا.) (خسرو فرشیدورد: ١٣٨٠: ٣١٤) وەکو لە نووسراوێکی داریوش لە کێوی بیستووندا هاتووە:

mā pagaudaya = مخفی مکن. mā trasam = نباید بترسم

/نیـ–/ ئەم مۆڕفێمەش لەگەڵ هەندێ کاری نەرێدا دەردەکەوێت، (لەگەڵ کاری یاریـدەدەری (اسـت) /نیـ–/ وەکـو مـۆڕفێمی نەری کردن بەکاردێت.) (بفرین احمد حمەاغا: ٢٠٠٩: ٤٠) بەنموونە: او حاچر نیست.

واتـە تـەنیا لەگـەڵ کـاری ناتـەواوی دەمـی ئێسـتادا دەردەکـەوێت. هـەروەها ناشـێ وەك مـۆڕفێمێکی تایبەتمەنـد هەژماربکرێت، بۆ گەیاندنی چەمکی نەرێ، بەڵکو دەتوانرێت بە ئەلۆمۆڕفێك دابنرێـت، کـە لـە سـنورێکی یـەکجار تەسـکدا لـە کاردایە ئەویش بۆ (ڕەتکردنەوەی بوون/هەبوون دەشێ مۆڕفێمی /نـَ/ ببێتە /نیـ–/) (ئەبوبکر عومەر قادر: ٢٠٠٣: ١٠٤)

---

٣٣ – هەندێ لە ڕێزماننووسان، لە هەندێ نموونەی وەکو (نرفتن)، (نخوردن) لە زمانی فارسییدا، و (نەزانین)و (نەبوون) لە کوردیدا، بەنیوە ڕێزمانی دادەنێن، واتە جەمکی نەرێ دەدات هەم لەبواری داڕشتنی چاوگی نەرێو هەم وەکو مۆڕفێمێکی نەرێی ڕێزمانیش. بڕوانە: (خسرو فرشیدورد: ١٣٨٠: ٣١٣– ٣١٥)

٣٤ – لە زمانی کوردیدا، ئەمرۆش بۆ دوعای نەرێ هەمان فۆڕم، بەکاردێت، وەکو: – خوایە لێمان مەگرە. – خوایە لێمان تێك مەدە.

بەم پێیە لە ئەنجامى ئەو شیكردنەوەیەوە بە پیشت بەستن بەو نموونانەى وەكو داتا بۆ دەرخستنى تواناى هـەر پۆلێك لە مۆرفێمەكان، وەرمان گرتووە، تواناى مۆرفیمەكانى نەرێ بەم شێوەیە پیشان دەدەین:

ئامارى ژمارە (٧)

خستنەڕووى تواناى مۆرفێمەكانى ناكردن لە زمانى فارسیدا

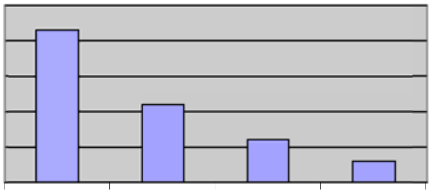

٢-٦: مۆرفێمى بەندى خستنەسەر

لە زمانى فارسیدا، مۆرفێمى دانەپاڵى (ـِ، ى) دەوترێت (نیشانەى خستنەسەر (كسره)یە، كە دیارخەر بە دیـارخراوەو دەبەستێ.) (حسن انورى و حسن احمدى گیو: ١٣٩٠: ١٦٨) هەروەها /ــى/یش لە هەندێ بـاردا دەردەكـەوێت. ئەمـەش لـە كاتێكدا دەبێت كە دیارخراو پێش دیارخەر بكەوێ، ئەگەر بە پێچەوانەوە بـوو، پێویسـتى بـە مـۆرفێمى خستنەسـەر نابێـت. (مۆرفێمى دانەپاڵى (كسره – e)یە، كە لە دواى ناو یان گرێى ناوى دێت، بەڵام ئەگـەر دیـارخراو كۆتـایى بـە بـزوێن هـاتبوو، پێش ئەوەى كە مۆرفێمى دانەپاڵى پێوە بلكێـت، {ى} ناوبەنـد دێتـە نـاوەوە، وەكـو دەنگێكـى ناوبەنـد.) (فاگمـه مدرسـى: ١٣٨٦: ٣٣٦) بەم پێیە دەشێ (ــِ، e) بە مۆرفێمى خستنەسـەر دابنـێینو /ــى/ بـە ئـەلۆمۆرفێكى ئـەو مۆرفێمـە دابنـێین. بەنموونە:

ڤسرِ باهوش، زینِ اسب، درِ خانه نامەءِ تو، عموىِ من، دانشجوىِ ایرانى

ئەوەى لێرەدا سەرنج ڕادەكێشێ، ئەوەیە، كە /ــى/ ناتوانێت شوێنى كەسرە (ــِ، e) بگرێتەوە، چـونكە لـەدواى /ــى/ كەسرە (ــِ، e) دەمێنێتەوە، بەڵام هۆكـارى فۆنۆلـۆژى (ى) وەكـو دەنگێكـى ناوبەنـد دەهێنێتـە نـاوەوە. هـەر لەسـەر ئـەو بنەمایەش هەندێ زمانەوان بە مۆرفیمى دانەپاڵى دادەنێن.

ئـەم مۆرفێمـە ڕیشـەكەى دەگەڕێتـەوە بـۆ زمـانى فارسـى ناوەڕاسـت. لـە زمـانى پەهلەویـدا، (Ī) بـەكارهێنراوە بـۆ ڕوونكردنەوەى بارى خستنەسەر. (داریوش آشورى: ١٣٨٦: ١٣٨)، وەكو: Kanī hučihr دخترِ زیبـا Rōzī wizīdag روزِ گزیده.

دیارە ئامرازى خستنەسەر، لەگەڵ ئەو پێكهاتە سینتاكسیانەدا دێت، كە دیارخەر دەكەوێتە دواى دیارخراو. تەنانەت لـە زمانى فارسیى كۆنو ناوەڕاستیشدا، هەمان دیاردە هەبووە، بۆیە دەوترێت (دەشێ دیارخـەر پـێش دیـارخراو بكـەوێت. لـەم ڕۆنانەشدا ئامرازى خستنەسەر بەكارناهێنرێت.)(محسن ابوالقاسمى: ١٣٨٧: ٣٩) تەنیا ئاوەڵناوى ژمارەى كەرتى نەبێت، كـە پێویستى بە ئامرازى خستنەسەر دەبێت، هەرچەندە لـە پـێش دیـارخراویش دێـت، وەكـو: حفتـا در صـدِ دانشـجویان نـاجح شدند. ضهار یكِ شب مى خوابم.

یەكێك لە گرفتەكانى ئەم مۆرفێمە لە زمانى نووسین دایە، كە شـێوەى پیتێكـى سـەربەخۆى نییـە، وەك دەوترێـت (ئـەم نیشانەیە، لەڕووى سینتاكسەوە لە زمانى فارسیدا، بەڕێژەیەكى فراوان بەكاردێت، بـەڵام لـە زمـانى نووسـیندا، بـە كـەمترین شێوە دەردەكەوێت، لە ڕێنووسى زمانى فارسیدا مایەى زەحمەتییـەكى زۆرە.) (داریـوش ئَشـورى: ١٣٨٦: ١٣٧) بۆیـە لـە نوسینى زۆرینەى دەقى فارسیدا، بەرچاوناكەوێت، تەنیا بە سەلیقە دەناسرێتەوە. لە گۆكردندا هەستى پێ دەكرێت. ئەمـەش

بە یەکێك لە گرفتەکانی ڕێنووسی فارسی دادەنرێت، کە لە دەقە کۆنەکاندا نەنووسراوە، ئەمەش گرفتی بۆ خوێندنەوەی ئەو دەقانە دروست کردووە.[٣٥]

هەرچەندە لە زمانی فارسیدا، هاوکێشەیەکی نەگۆڕ بۆ پێکهاتەی شوێنی ئامرازی خستنەسەر لە نێو پێکهاتەیەکی سینتاکسیدا دیاریکراوە، بەڵام مەرج نییە هەمیشە بەو نەگۆڕییە بمێنێتەوە، شێوەی پێکهاتەی دیارخەری بەم شێوەیەیە:

(دیارخراو (مضاف) + ـــِ + دیارخەر (مضاف الیە).) (فاطمە مدرسی: ١٣٨٦: ٢١)

بەڵام دەشێت هەندێ جار شوێنی دیارخەرو دیارخراو بگۆڕێتو مۆڕفێمی دانەپاڵیش وەك خۆی بمێنێتەوە. — وەك لە نموونەکانی پێشتردا ڕوونمان کردۆتەوە—.

٢-٧: مۆڕفێمی بەندیی نادیاری:

لە زمانی فارسیدا، گەیاندنی چەمکی نادیاری لەڕێگەی مۆڕفێمی بەندەوە، نییە، بەڵکو بەهۆی کاری یاریدەدەرەوە، ئەم چەمکەی کار پیشان دەدرێت. ((شدن) وەکو کاری یاریدەدەر لەگەڵ هەموو دەمەکانی کار بۆ پیشاندنی نادیاری بەکاردێت.) (تقی وحیدیان کامیار: ١٣٨٩: ٦٢)، بە نموونە: او کتاب را نوشت > کتاب نوشتە شد.

لەم نموونەیەوە، ئەو گۆڕانانەی بەسەر شێوەی کارەکەدا دێن، دەردەکەون. کارەکە دەکرێت بە شێوەی ئاوەڵناوی کراو (صفت مفعولی) کە لە ڕەگی ڕابردوو و مۆڕفێمی /ـە/ سازدەکرێت، (حسن انوریوحسن احمدی گیوی: ١٣٩٠: ٧٨) بەنموونە: (کوشتە، نوشە، دیدە.........) بەم پێیە بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ، مۆڕفێمی /ـە/ بەشداری دەکات لە سازکردنی فۆڕمی نادیاری، لەگەڵ کاری یاریدەدەری (شدن)دا دەردەکەوێت.

هەروەها لە گەیاندنی نادیاریدا، مۆڕفێمی (را)ی بەرکاری نامێنێت، چونکە هێزی کارەکە گۆڕاوە، لە تێپەڕەوە بۆ تێنەپەڕ، بۆیە هەندێ جار خودی کردەکە ناو دەنرێت، لاوازکردنی توانای کار.

ئەم شێوەی گەیاندنی چەمکی نادیاری ڕەگوڕیشەکەی دەگەڕێتەوە بۆ زمانی فارسیی کۆن، چونکە سازکردنی نادیاری لە زمانی فارسیی کۆندا، بەهۆی پاشگری ya- بۆ سەر ڕەگی ڕانەبردوو دەبێت، (محسن ابوالقاسمی: ١٣٨٨: ٤٩) وەکو:

(اندیشیدشدە) man + -ya = manya(اندیشیدن)

لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا، گۆڕاوە بۆ īh بەم پێیە īh لە شوێنی yaی ئێرانی کۆن، چۆتە سەر ڕەگی کار. (محسن ابوالقاسمی: ١٣٨٧: ٤٩) وەکو: (ێموختەشدن) kēš + īh = kēšīh(ێموختن) (خواندەشدە) xwān + īh = xwānīh(خواندن)

لێرەدا، بۆمان ڕوون دەبێتەوە، کە لە زمانی فارسیی کۆنو ناوەڕاستدا، مۆڕفێمێکی بەند لەسەر ڕەگی کار، توانای پیشاندانی، چەمکی نادیاری هەبووە، بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ، بەڵام لە زمانی فارسیی نوێدا، ئەم مۆڕفێمە پێویستی بەکاری یاریدەدەریش هەیە.

[٣٥] — بۆ زانیاری زیاتر لەبارەی گرفتەکانی ئەم مۆڕفێمە لە زمانی نووسینی فارسیو ڕێگەچارەکانی بروانە: (داریوش ێشوری: ١٣٨٦: ١٣٦—١٤١) (ضند ثیشنهاد دربارەء روشِ نگارشء خطِ فارسی.)

٣: بەراوردی توانای مۆرفێمی بەند لە ڕا پەڕاندنی ئەرکی سینتاکسی، لە زمانی کوردیو فارسیدا:

٣-١: هاوبەشی نێوان زمانی کوردیو فارسی:

لە ڕوانگەی پێگەی مۆرفێمی بەندو تواناو دەرکەوتنی لە بواری سینتاکسیدا، هاوبەشی زۆر لە نێوان زمانی کوردیو فارسیدا هەیە، ئەوەی کە ئێمە لە لێکۆڵینەوەکەدا وەرمان گرتووە، هاوبەشییەکانییان دەخەینەڕوو، کە بوونی ئەم هاوبەشییەش دەگەڕێتەوە بۆ بوونی ڕەگو ڕیشەیەکی کۆنو لەمێژیینەی ئەم دوو زمانە پێکەوە. هەروەها بۆ بوونی پەیوەندییەکی هاوسێیەتیو کارلێك کردنی بەردەوامیان دەگەڕێتەوە. سەرباری بوونی چەند سیمایەکی هاوبەش لە نێوان زمانەکانو کۆمەڵەو خێزانەکاندا. بۆیە لێرەدا بە شێوەیەکی تایبەت هاوبەشی نێوان ئەو دوو زمانە، لە هەر یەکێك لەو مۆرفێمانە دەخەینەڕوو.

٣-١-١: مۆرفێمی بەندیی ناساندن:

مۆرفێمی /–ه/ لە هەردوو زماندا، بۆ ڕاپەڕاندنی ئەم چەمکە ڕێزمانییە بەکاردێت، بەڵام بەشێوەیەکی ناچالاك، چونکە لە زمانی کوردیدا تەنیا لە گێڕانەوەو هەندێ باری تایبەتدا، وەکو ئەلۆمۆرفی /–ەکە/ بەکاردێت، لە زمانی فارسیشدا تەنیا لە زمانی قسەکردنو نافەرمیدا، بەکاردێت، لە هەردوو زمانیشدا، وەکو گیرەك کاردەکەن.

ئاوەڵناوی نیشانەو بەکارهێنانی دیارخەر، دوو ڕێگەن، کە لە هەردوو زمانەکەدا دەشێ ناویان پێبناسرێت، بەڵام ئەم ڕێگەیە لە زمانی فارسیدا، زۆر چالاکترو بەبەرهەمترە، هاوبەشیشیان دەگەڕێتەوە، بۆ ئەو ڕەگو ڕەچەڵەکە هاوبەشەی لە نێوانیان دایە. ئەمەش پەیوەستە بەوەی کە ئەم ڕێگەیە، لە زمانە ئێرانییە کۆنەکانو ناوەڕاستیشدا، زۆر چالاك بووە بۆ پیشاندانی چەمکی ناساندن.[٣٦]

٣-١-٢: مۆرفێمی بەندیی نەناساندن:

لە زمانی کوردیو فارسیدا، مۆرفێمی بەند، دەتوانێت ئەم چەمکە ڕێزمانییە پیشان بدات، سەرەڕای ئەوەی لە هەردوو زمانەکەشدا –بەشێوەیەکی بەرچاوتر لە زمانی فارسیدا– مۆرفێمی سەربەخۆ دەتوانێت ئەم چەمکە بگەیەنێت.

لە هەردوو زمانەکەدا، مۆرفێمی بەندیی نەناسیاری، لەگەڵ خۆیدا، چەمکی تاکییەتی ژمارەیەش هەڵدەگرێتو دەیگەیەنێت، تەنیا لەو کاتەدا نەبێت کە لەگەڵ مۆرفێمی کۆدا، لەسەر یەك ناو (بنکە)دا دەردەکەون. ئەگەر پێکەوەش هاتن (مۆرفێمی نەناسیاریو کۆ) لە هەردوو زمانەکەدا، مۆرفێمی کۆ پێش نەناسیاری دەکەوێت.

لە ڕووی ڕەگو ڕیشەو ڕەچەڵەکەوە، لە هەردوو زماندا، مۆرفێمی بەندیی نەناسیاری دەگەڕێتەوە سەر ژمارە (یەك)، ئەمەش نەك تەنیا لەو دوو زمانەدا، بەڵکو (لە زۆربەی زمانەکان، نیشانەی نەناسراوی هاوڕیشەیە لەگەڵ ژمارە (یەك)دا.) (محمد راسخ مهند: ١٣٨٨: ٨٦) لەبەرئەوەی ئەو ژمارەیە بە هەمان شێوەی فۆنەتیکی لە هەردوو زمانەکەدا وەکو یەکە، بۆیە ڕیشەی مۆرفێمەکانیشیان هەر یەك دەبێت.

٣-١-٣: مۆرفێمی بەندیی کۆکردنەوە:

لە نێو زمانی کوردیو فارسیدا، زیاتر لە مۆرفێمێك، بۆ گەیاندنی ئەم چەمکەو ڕاپەڕاندنی ئەو ئەرکە سینتاکسییە بەکاردێت. هەندێکیش لەو مۆرفێمانە لە نێوان زمانی کوردیو فارسییدا، هاوبەشن. – جیاوازییەکەیان لە پلەی تواناياندایە

[٣٦] – لە ئێستای زمانی کوردی –دیالێکتی کرمانجی ژووروو– ئەم ڕێگایە بۆ ناساندن هەر بەکاردێت، بڕوانە: (ابراهیم ڕەمەزان زاخۆیی: ٢٠٠٨: ٢٨–٣٠)

– لەوانە مۆرفێمـەکانی (/–ان/، /–هـا/، /–جـات/، /–ات/) بـوونی ئـەم هاوبەشـییە دەگەڕێتـەوە بـۆ یـەك ڕیشـەیی هـەردوو زمانەکە.

بەتایبەتی بەکارهێنانی مۆرفێمی /–ان/ لە هەردوو زمانەکە بە شـێوەیەکی چـالاك دەبینرێـت، ئەمـەش دەگەڕێتـەوە بـۆ پاشگری /an–/ لە زمانی ئێرانی کۆندا. هەروەها بوونی مۆرفێمەکانی /–وات/، /–ات/ لە هەردوو زمانەکەدا دەگەڕێتـەوە بـۆ کاریگەری زمانی عەرەبی لەسەریان. – هەر چەندە ئەم کاریگەرییە لەسەر زمانی فارسی زیاتر دەبینرێت–
/–یان/ وەکو ئەلۆمۆرفێکی /–ان/ لە هەردوو زمانەکەدا بوونی هەیەو هـەمان هۆکـار بووەتـە هـۆی پەیـدابوونی، کـە بـەزۆری لەگەڵ ئەو بنکانەدا دەردەکەوێت کە کۆتاییان بە بزوێن هاتووە.

٣-١-٤: مۆرفێمی بەندیی پلەی باڵاو بەراورد

هاوبەشییەکی زۆر لە نێوان ئەم دوو زمانەدا لە ڕوانگەی ئەم مۆرفێمانەوە، هەیە. (یەکێك لە هاوبەشییە ڕێزمانییـەکانی نێـوان زمانی کوردیو فارسی نیشانەی ئاوەڵناوی پلەی باڵاو بەراوردە (صفت برترو برترین).)(ایران کلباسـی: ١٣٨٥: ٧٩) ئەمـەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو ڕیشە هاوبەشەی کە لە نێوانیاندا هەیە. بوونی مۆرفێمی (/–تر/، /–ترین/) لە ئێستای ئـەو دوو زمانـەدا، دەگەڕێتەوە، بۆ (tama , -tara-) زمانی فارسی کۆن. لە هەردوو زمانەکەدا، پلەی بەراورد بـە هـۆی پاشـگری /–تـر/ەوە، دەگەیەنرێتو دەچێتە سـەر ئاوەڵناوێك، ئاوەڵناوەکـەیش بـەدوای دیارخراوەکـەدا دێـت. هەرچـی پلـەی باڵایـە بـە هـۆی /–ترین/ەوە، پیشان دەدرێت، کە دەچێتە دوای ئاوەڵناوەکەو ئاوەڵناوەکەیش دەچـێتە پـێش نـاوە دیارخراوەکـە، دەبێـت بـە یەکێك لە دیارخەرەکانی پێش سەرە. لەناو هەردوو زمانیشدا، ڕای جیاواز لەسەر سروشتو پێکهاتەی فۆڕمی /–ترین/ هەیـە، هەندێکیان پێیان وایە، مۆرفیمێکی ناسادەیەو پێك هاتووە، لە مۆرفێمی /–تـر/ + /–یـن/، بـەڵام لـە هـەردوو زمانـدا زۆرینـە لەگەڵ ئەوەن، کە یەك مۆرفێم بێتو لێك جیاناکرێتەوە. بەگشتی هەردوو مۆرفێمەکە لەگەڵ ئەو ئاوەڵناو و ئاوەڵناو ئاسـایانە بەکاردێن، کە پلەیان لە نێواندا هەیە.

٣-١-٥: مۆرفێمی بەندیی ناکردن:

هاوبەشی نێوان زمانی کوردیو فارسی لە چواچێوەی ئەم مۆرفێمانەدا، دەگەڕێتەوە بۆ هاوبەشی ڕەگو ڕیشـەکەیان، هـەموو ئەو مۆرفێمانەی کە بۆ ڕاپەڕاندنی ئەم ئەرکە سینتاکسییە، بەکاردێن، هاوبەشییەکی تەواویان لە نێواندا، هەیە. هەم لە ڕووی فۆڕمەوە، هەم لەڕووی سروشتی بەکارهێنانو چەمکەوە. ئەویش بەکارهێنانی هەردوو شێوەی /نـ/، /مـ/ لە هەردوو زمانەکەو لەگەڵ بوونی چەند ئەلۆمۆرفێکی تر، کە بە پێی دەمو ڕووکاری کارەکە گۆڕانی بەسەردا دێت.

نەرێ کردنی کاری ناتەواو چاووگی (بوون/ هەبوون) لە هەردوو زمانەدا، بەهۆی /نیـ–/ دەکرێت بە نەرێ، لە فەرمانـدانی نەرێشدا /مە–/، /مـِ/ لە هەردوو زمانەکە بەکاردێت، بە جیاوازی توانایانەوە، لە هەردوو زمانەکـەدا /نـە–/، /نـَـ/ بـەتواناترین مۆرفێمی نەرێیە.

لەڕووکاری دانانییدا، لە هەردوو زمانەکەدا، چەمکی کاتو نەرێ لەگەڵ یەکترییدا دەتوێتەوە، وەکو:

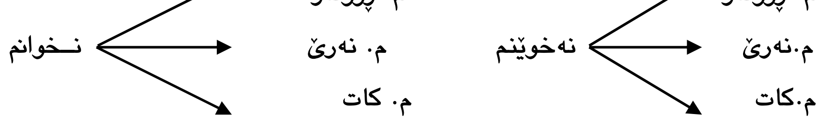

هەروەك چۆن لە فەرماندانیشدا، مۆرفێمی نـەرێ (/مـە–/، /مَـ/، /نَـ/) لەیـەك کاتـدا، ڕووکـاری کارەکـەو چـەمکی نـەرێ پیشان دەدات:

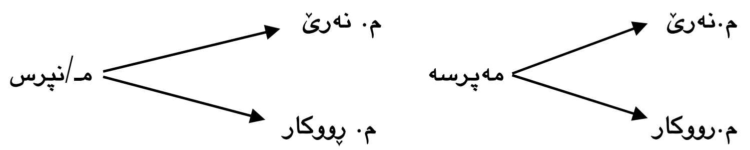

٣-١-٦ : مۆرفێمی بەندیی خستنەسەر

لە زمانی کوردیو فارسیدا مۆرفێمی خستنەسەر، بە زۆری لەگەڵ ئەو پێکهاتە سینتاکسییانەدا دەردەکەوێت، کە دیارخراو پێش دیارخەر دەکەوێت، تەنیا لەگەڵ دیارخەری ئاوەڵناوی ژمارەی کەرتی نەبێت، کە بە پێچەوانەوەیە، دیارخەر لە پێشەوە دێت.

لەڕوانگەی مێژووییەوە، مۆرفێمی خستنەسەر لە هەردوو زمانەکەدا، هاوبەشییەك لە نێوانیاندا دەبینرێت، بە تایبەتی لێك نزیکییەك لەڕووی دەنگییەوە بەتەواوی هەست پێدەکرێت، لە نێوان ئەو مۆرفێمانەی کە لەو دوو زمانەدا بەکاردێنو لەگەڵ ئەو مۆرفێمەی کە لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا بەکارهاتووە.

٣-١-٧ : مۆرفێمی بەندیی نادیاری:

خاڵی هاوبەشی نێوان، زمانی کوردیو فارسی، لەم ڕووەوە ئەوەیە، کە لە زمانی فارسیی ئەمڕۆدا، جگە لە چەمکەکە هیچ شتێکی تر بەرچاوناکەوێت، بەڵام لە زمانی فارسیی کۆنو ناوەڕاستدا، وەك ئێستای زمانی کوردی، ئەم چەمکە ڕێزمانییە، لە ڕێگەی مۆرفێمی بەندی /-ya/ لە زمانی فارسیی کۆنداو/-īh/ لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا، گەیەنراوە، مۆرفێمی /-ر/ گۆڕاوی هەمان ئەو دوو مۆرفێمانەیە.

٣-٢ : جیاوازی نێوان زمانی کوردیو فارسی:

٣-٢-١ : مۆرفیمی بەندیی ناساندن:

لە زمانی کوردیدا، مۆرفێمی /-ەکە/و ئەلۆمۆرفەکانی بۆ گەیاندنی چەمکی ناساندن بەکاردێن، بەڵام لە زمانی فارسییدا، بە شێوەیەکی گشتی، مۆرفێمی بەند ناتوانێت، ئەو چەمکە ڕێزمانییە بگەیەنێت، بەتایبەتی لە زمانی ستاندارو نووسیندا. هەندێ جار چەمکی دووەمی مۆرفێمێك ناساندن دەبێت، بەتایبەتی، مۆرفێمی /را/ی بەرکاری، هەرچی زمانی کوردییە، /-ەکە/ چەمکی یەکەمی پێشاندانی ناساندنە، لەگەڵ ئەوەیشدا لە پلەی دووەمدا ژمارە دەگەیەنێت ئەمەش تا ئەو شوێنەی کە مۆرفێمی کۆی لەگەڵدا نەبێت. لە زمانی فارسیدا، بەتایبەتی زمانی گفتوگۆی ڕۆژانە هەریەك لە مۆرفێمەکانی /-ە/، /-ش/ وەك مۆرفێمێك بۆ گەیاندنی ئەو چەمکە دیاریکراون.

٣-٢-٢ : مۆرفێمی بەندیی نەناساندن:

لە زمانی کوردیدا، چەمکی نەناسیاری بەهۆی مۆرفێمی بەندەوە دەگەیەنرێت، کە ئەویش /-ێك/و ئەلۆمۆرفەکانییەتی، بەڵام لە زمانی فارسیدا، ئەم چەمکە ڕێزمانییە لە ڕێگەی مۆرفێمی بەند بەتەنیاو مۆرفێمی سەربەخۆو بە تەنیاو مۆرفێمی بەندو سەربەخۆیش پێکەوە دەگەیەنرێن، بەنموونە:

- مردی می شناسم. - یك مرد می شناسم. - یك مردی می شناسم.

لە زمانی کوردیدا، ئەو مۆرفێمە بەندەی کە چەمکی نەناسیاری دەگەیەنێت، دەچێتە ریزی گیرەکە ڕێزمانییەکان، بەڵام لە زمانی فارسیدا، /-ی/ مۆرفێمی بەندی نەناسیاری، نووسەکە، وەك زۆربەی ڕێزماننووسانی فارس ئاماژەیان پێداوە.

٣-٢-٣ : مۆرفێمی بەندیی کۆکردنەوە:

لە زمانی کوردیدا، چالاکترینو بە تواناترین مۆرفێم بۆ گەیاندنی ئەم چەمکە /-ان/و ئەلۆمۆرفەکانیەتی، بەڵام لە زمانی فارسیدا، /-ها/ چالاکترینو بە تواناترین مۆرفێمە. هەریەك لە زمانەکان چەند مۆرفێمێکی تایبەتیان هەیە، بە نموونە لە

زمانی کوردیدا، مۆرفێمی /–گەل/ هەیە، کە لە زمانی فارسیدا، نییە، لە بەرانبەر لە زمانی فارسیدا، مۆرفێمی /–گان/، /–ون/ بەکاردێن، بەڵام لە زمانی کوردیدا، بەکارناهێنرێن.

مۆرفێمەکانی کۆ، لە زمانی کوردیدا، لەگەڵ مۆرفێمەکانی ناساندن زۆر چالاکن‌و لە هەندێ باردا بەبێ ناساندن نایەن،[٣٧] بەڵام لە زمانی فارسیدا، لەگەڵ ناساندن بەو شێوەیە پەیوەست نین پێکەوە. لەبەرامبەر ئەمەدا، مۆرفێمەکانی کۆ، لەگەڵ مۆرفێمی نەناسیاری چالاکن لە زمانی فارسیدا، کەچی لە زمانی کوردیدا، مۆرفێمەکانی کۆ، لەگەڵ نەناسیاری چالاک نین، بەم پێیە مۆرفێمەکانی کۆ لە زمانی کوردیدا، لەگەڵ ناسیاریدا، زۆر چالاکە، بەڵام لە زمانی فارسیدا، لەگەڵ نەناسیاری چالاکترە.

٣-٢-٤: مۆرفێمی بەندیی پلەی باڵاو بەراورد

لە زمانی کوردیدا، سەرەڕای بوونی مۆرفێمی بەند، بۆ گەیاندنی چەمکی پلەی باڵا، هەندێ جار ئەم چەمکە بە مۆرفێمی سەربەخۆش دەگەیەنرێت، بەڵام لە زمانی فارسیدا، تەنیا مۆرفێمی بەند دەتوانێت ئەم چەمکە بگەیەنێت. پاشگری /–ترین/ –کە پاشگرێکی هاوبەشە لە نێوان هەردوو زمانەکەدا– لە زمانی فارسیدا، بە ئاسانی لەگەڵ دیارخراوی تاک‌و کۆدا دێت، بەڵام لە زمانی کوردیدا زیاتر لەگەڵ دیارخراوی تاکدا دێت، وەکو:

هەولێر جوانترین شاری کوردستانە.   هولیر زیباترین شهری کردستان است.

*هەولێر جوانترین شارەکانی کوردستانە.   هولیر زیباترین شهرهای کردستان است.

بەم پێیە، توانای مۆرفێمی /–ترین/ لە زمانی فارسیدا، زیاترە، چونکە دەتوانێت شوێنی (هەرە)یش بگرێتەوە، کە لە زمانی کوردیدا، بەکاردێت.

٣-٢-٥: مۆرفێمی بەندیی ناکردن:

لە زمانی کوردیدا بەپێی ڕووکارو کاتی کارەکە، مۆرفێمی نەرێ دەگۆڕێت، لەگەڵ کاری ڕابردوو، لە ڕووکاری ڕاگەیاندن‌و دانانی، کاری ڕانەبردوو لە ڕووکاری دانانیدا، مۆرفێمی /نە–/ بەکاردێت، لەگەڵ ڕانەبردوو، لە ڕووکاری ڕاگەیاندندا، مۆرفێمی /نا–/ بەکاردێت. لە ڕووکاری فرماندانیشدا، مۆرفێمی /مە–/، بەڵام لە زمانی فارسیدا، لەگەڵ هەموو ڕووکارەکان‌و دەمەکانی کاردا، مۆرفێمی /نَـ/ بەکاردێت. تەنیا لە کاتێکدا کە مۆرفێمی بەندی /می–/ لە دوابێت، لە هەر دەمێکدا بێت، دەبێت بە /نِـ/

لە زمانی کوردیدا، چەمکی ناکردن‌و کاتی داهاتوو، لە نێو مۆرفێمی /نا–/ دەتوێتەوە بەڵام لە زمانی فارسیدا، هەردوو چەمکەکە بە مۆرفێمی تایبەت دەردەبڕدرێن، وەکو: نا(م.نەرێ)، (م.ك.داهاتوو)خوێنم ، نـ(م.نەری) می(م.ك.ڕانەبردوو) خوانم

لە نەرێ کردنی کاری فەرماندانندا، مۆرفێمی /نَـ–/ لە ئەمڕۆی زمانی فارسیدا، زیاتر بەکاردێت، شوێنی بە مۆرفێمی /مَـ/، لەق کردووەو بەکارهێنانی زۆر کەمی کردووە، بەڵام لە زمانی کوردیدا، مۆرفێمی /مَـ/ توانایەکی یەکجار زۆری هەیە، لە نەرێ کردنی کاری داخوازییدا،[٣٨] ئەم دیاردەیەی زمانی فارسیش بۆتە هۆی زیاتر فرەئەرك بوونی مۆرفێمی /نَـ–/و زیاتر کردوویەتی بە فرەواتا.

٣-٢-٦: مۆرفێمی بەندیی خستنەسەر:

جیاوازی ئەم دوو زمانە، لەم ڕوانگەیەوە، هەم لە ڕووی جۆری مۆرفێمەکان‌و هەم سروشتی کارکردنییانەوە دەردەکەوێت. (مۆرفیمی خستنەسەر، لە زمانی فارسیدا، (کەسرە)یە، لە نێوان دوو ناو، یان ناوو ئاوەڵناودا دێت‌و پێکهاتەی

---

٣٧ – بەتایبەتی لە گۆڤەری سلێمانیدا، کۆکردنەوە لەگەڵ ناساندن نەبێت، زۆر بەکارنایەت.

٣٨ – هەرچەندە لە زمانی کوردیشدا، لە هەندێ باردا، مۆرفێمی /نە–/ بۆ نەرێی داخوازی بەکاردێت، لەگەڵ ئەو ڕستانەی کە داواکراو بەرزتربێت لە داواکەر، وەکو دوعا، بە نموونە: خوایە بە خراپەی ئێمە نەکەی.

دیارخەریو دیارخراوی دروست دەکات، بەڵام لە زمانی کوردیدا، (ی، ە)یە.) (کافیە صباح رچا: ٢٠٠٩: ١٢٦) سەرەڕای ئەوەش هەر لەو زمانەدا هەندێ جار ئەم مۆرفیمە دەبێتە سفریش.[٣٩]

لە زمانی کوردیدا، سروشتی دیارخەرو دیارخراو ئەو مۆرفیمە دەگۆڕێت لە (ی) بۆ (ە) یان (Ø)[٤٠] ئەمەش بەتایبەت لەکاتێکدا دەبێت کە دیارخەر ئاوەڵناوی چۆنیەتیو دیارخراویش، ناوی تاك یان کۆی ناسراوبێت. لە زمانی فارسیدا، مۆرفیمی خستنەسەر، لەبەرئەوەی بە شێوەی دەنگێکی سەربەخۆ دەرناکەوێت، بەڵکو لە شێوەی کەسرەیە، بۆیە زۆرجار لە زمانی نووسیندا، گرفت دروست دەکات. لە شێوەی نووسین، ئەمەش بەتایبەتی لای ئەوانەی تازە فێری ئەم زمانە، دەبن، بە دیاریکراویش لە خوێندنەوەو درکاندندا.

٣-٢-٧: مۆرفیمی بەندیی نادیاری:

لە لاوازکردنی هێزی کار لە نێوان زمانی کوردیو فارسیدا، جیاوازی بەرچاو ئەوەیە، کە لە زمانی کوردیدا، مۆرفیمی بەند ڕۆڵی سەرەکی دەبینێت، بەڵام لە زمانە فارسیدا، ئەم چەمکە لە ڕێگەی مۆرفیمی بەندەوە نییە، بەڵکو بەهۆی کاری یاریدەدەرەوە دەبێت. (٤١) بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ مۆرفیمی بەند ڕۆڵ لەم داڕشتە سینتاکسییەدا دەبینێت، بەوەی کە مۆرفیمی /-ە/ دەچێتەسەر ڕەگی کارو ئاوەڵناوی کراو دروست دەکات، کە بەیارمەتی کاری یاریدەدەر نادیاری دروست دەکات.

ئەنجام

دەتوانین ئەنجامە گرنگەکانی ئەم نامەیە لە چەند خاڵێکدا پوخت بکەینەوە:

١- تواناو ئەکتیفیی یەکە زمانییەکان، دیاردەیەکی زمانیی گشتییەو لە بچووکترین یەکەوە دەست پێدەکات، کە فۆنێمەکانن، هەموو دانەیەکی زمانی لە هەر سەردەمێکدا پلەی ئەکتیڤیی‌و پاسیفی خۆی بەستراوەتەوە بەڕادەی بەرهەمداریو ڕێژەی بەکارهێنانیەوە.

٢- توانای هەر مۆرفیمێکی بەند، پەیوەستە بە بەرهەمداریو چالاکی دەرکەوتنی لەسەر مۆرفیمی بنکەی جیاوازەوە. لەم ڕووەوە مۆرفیمە ئەرکییەکان زیاتر دووبارە دەبنەوە، زۆرتر بەسەر دەمەوەن، کەچی مۆرفیمە فەرهەنگییەکان لەسەر چەند بنکەیەکی دیاریکراودا چەق دەبەستنو پلەی ئەکتیفییان کەمترە. لە هەر بوارێکی مۆرفیمە فەرهەنگییەکانیشدا، کە ژمارەی ئەندامانی زیاترن، بۆیەش توانایەکی سنوورداریان دەبێت، چونکە تواناکە بەسەر کۆی ئەندامەکانیدا دابەش دەبێت، بەڵام لەگەیاندنی هەر چەمکێکی ڕێزمانیدا ژمارەیەکی کەمو سنووردار بەشدار دەبنو زۆرترین دووبارەبوونەوەیان هەیە، بۆ بەتواناترن.

٣- لەیەکچوونێکی زۆر لە نێوان زمانی کوردیو فارسیدا هەیە، لەڕووی مۆرفیمە بەندەکان، چ لە ڕووی تواناو چالاکییانەوە بێت، یان لە ڕووی فۆرمەکانیانەوە. ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو ڕەگو ڕیشە هاوبەشەی کە لەنێوان ئەو دوو زمانەدا هەیە.

٤- ئاوێتەبوونی چەمك، دیاردەیەکە لە چوارچێوەی مۆرفیمە ئەرکییەکانی هەردوو زماندا، دەبینرێت، واتە یەك مۆرفیم لەسەر یەك بنکەی دیاریکراودا، زیاتر لە چەمکێکی ڕێزمانی پیشان دەدات.

٣٩ - بڕوانە (3-1-6)

٤٠ - تەنانەت لە کرمانجی ژووری زمانی کوردیدا، ڕەگەزی ناوە دیارخراوەکە ڕۆڵ دەبینێت لە دیاریکردنی ئەو مۆرفیمەی چەمکی خستنەسەر دەبینێت، بۆ ڕەگەزی نێر /-ێ/و بۆ ڕەگەزی مێ /-ا/ بەکاردێت، وەکو:

دایکا من.   بابێ من.

٤١ - کاریگەری ئەم شێوازە لەسەر دیالێکتی کرمانجی ژووروی زمانی کوردی هەیە. کە بە هۆی کاری یاریدەدەری (هاتن)ەوە دروست دەبێت.

٥– کاریگەری زمانی عەرەبی لە هێنانە ناوەوەی مۆرفێمی بەند بەشێوەیەکی بەرفراوان لە زمانی فارسیدا دەبینرێت، بەڵام ئەم کاریگەرییە، کەمتر لە زمانی کوردیدا هەستی پێدەکرێت.

٦– لە گەیاندنی چەمکە ڕێزمانییەکاندا، زمانی کوردی زیاتر سوود لە مۆرفێمی بەند وەردەگرێت، چونکە لە زمانی فارسی، هەریەك لە چەمکەکانی ناساندنو نادیاری بە هۆی مۆرفێمی سەربەخۆ دەگەیەنرێن. کە زمانی کوردی بەهۆی مۆرفێمی بەندەوە ئەم دوو چەمکە دەگەیەنێت. ئەمە وا دەکات کە زمانی کوردی لە چوارچێوەی پۆلێکی تێك چرژاودا، زیاتر بەلای زمانە نووساوەکاندا بشکێتەوە نەك دابڕاوەکان، کەواتە سیفەتی دابڕاوی لە فارسیدا زیاتر زاڵە.

سەرچاوەکان

یەکەم: بەزمانی کوردی

١– ئازاد ئەحمەد مەحموود(٢٠٠١)، مۆرفێمەکانی (ی) لەزمانی کوردیدا (بەکەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی خواروو و ژووروو)، نامەی ماجستێر، کۆلێژی پەروەردەی ئیبن ڕوشد، زانکۆی بەغدا.

٢– ئازاد ئەمین فەرەج باخەوان(١٩٩٨)، مۆرفێمەکانی (ە) لە دیالێکتی کرمانجیی خوارووی زمانی کوردیدا، نامەی ماجستێر، کۆلێژی پەروەردەی ئیبن روشد، زانکۆی بەغدا.

٣- ئەبوبکر عومەر قادر (٢٠٠٣)، بەراوردێکی مۆرفۆسینتاکسی لە زمانی کوردیو فارسیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی.

٤- ئەوڕەحمانی حاجی مارف(١٩٧٩) ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم، (مۆرفۆلۆژی)، بەشی یەکەم – ناو– چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بەغدا.

٥– ئیبراهیم ڕەمەزان زاخۆیی (٢٠٠٨)، ڕێزمانا کوردی، چاپا ئێکێ، سپیرێز، دهۆك.

٦– ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم (١٣٦٧) ئامراز لەزمانی کوردیدا، ناوەندی بڵاوکردنەوەی فەرهەنگو ئەدەبی کوردی(انتشارات صلاح الدین ایوبی)، چاپی یەکەم، اورمیە.

١٢- بابا ڕەسوڵ نوری ڕەسوڵ (٢٠١٢) پێکهاتەی ژمارە لە زمانی کوردیدا، ئەکادیمیای کوردی، هەولێر.

١٣- بازیان یونس محی الدین (٢٠٠٨)، پەیوەندی ئاستی مۆرفۆلۆجی بە ئاستی فۆنۆلۆجیو سینتاکس، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین.

– زەرێ یوسوپۆڤا (٢٠٠٥)، شێوەی سلێمانی زمانی کوردی، وەرگێڕانی لەزمانی ڕووسییەوە، کوردستان موکریانی، لەبڵاوکراوەکانی کۆڕی زانیاری کوردستان، هەولێر.

– سعید صدقی کابان (١٩٢٨)، مختصر صرفو نحوی کوردی، جو (١) گبع اول چاپخانەی نجاح، بغداد.

- صباح ڕشید قادر (٢٠٠٠)، هاوبێژیو فرەواتایی لە (گیرەك)دا، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی.

- عبدالله حسێن ڕەسوڵ (١٩٩١)، ناکردن لەکوردیدا، نامەی ماجستێر، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین– هەولێر.

- عبدالله حسێن ڕەسوڵ (١٩٩٥) مۆرفیمە ڕێزمانیەکانی کار، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی پەروەردە (ئیبن روشد) زانکۆی بەغدا.

– عەبدوڕەحمانی زەبیحی (١٣٦٧) قامووسی زبانی کوردی، ناوەندی بڵاوکردنەوەی فەرهەنگو ئەدەبیاتی کوردی (ئینتیشاراتی سەلاحەدینی ئەییووبی).

– عەبدولجەبار مستەفا مەعروف(٢٠١٠)، دروستەی فرێز لە زمانی کوردیدا، کوردۆلۆجی، سلێمانی.

– فاروق عومەر سدیق (٢٠١١)، لەدایکبوونی وشە، چاپی یەکەم، چاپخانەی شڤان، سلێمانی.

- فەرەیدون عەبدول بەرزنجی(٢٠٠٨) نادیاری لێکۆڵینەوەیەکی بەراوردە لە نێوان دوو زاری کوردیدا، سلێمانی.

- ک. ک. کوردۆییێف (١٩٨٤)، ڕێزمانی کوردی بەکەرەسەی دیالێکتی کرمانجیو سۆرانی، وەرگێڕانی: کوردستان موکریانی، هەولێر.

- کەوسەر عەزیز ئەحمەد (١٩٩٠) بیردۆزی مۆرفیمو هەندێ لایەنی وشەسازی کوردی، نامەی ماجستێر، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین– هەولێر.

- لەیلا جەلیل عەباس دەلۆ(١٩٩٨)، مۆرفێمەکانی (ێ) لەزمانی کوردیدا بەکەرەستەی کرمانجیی خواروو و ژووروو، نامەی ماجستێر، کۆلێژی پەروەردەی ئیبن ڕوشد، زانکۆی بەغدا.

- لیمۆ محمود تۆفیق (٢٠١٢)، دەربڕینی چەمکی دیاریکردنو ئاشکرانەکردنی ناو لە کوردیو چەند زمانێکی هاوگروپی خۆییو دوور لێوەی، نامەی ماستەر، سکوڵی زمان، زانکۆی سلێمانی.

- محەمەدی مەحویی (٢٠١٠)، مۆرفۆلۆژییو بەیەکداچوونی پێکهاتەکان (مۆرفۆلۆژیی کوردیی)، بەرگی یەکەم، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.

- محەمەدی مەحویی(٢٠١١)، بنەماکانی سینتاکسی کوردیی، بەرگی یەکهەم، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.

- محەمەدی مەحوی، کاروان عومەر قادر، شیلان عومەر حسێن، (٢٠١٠)، دروستەی کردار بنەماو دیاردە، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.

- محەمەد مەعروف فەتاحو سەباح ڕەشید قادر، (٢٠٠٦)، چەند لایەنێکی مۆرفۆلۆجیی کوردی، چاپخانەی ڕوون، سلێمانی.

- محەمەد مەعروف فەتاح (٢٠١٠)، لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکان، کۆکردنەوەو ئامادەکردنەوەی: شێروان حوسێن خۆشناو و شێروان میرزا قادر، هەولێر.

- نوری عەلی ئەمین(١٩٥٦)، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم، بەغدا.

دووەم: بەزمانی فارسی.

- بفرین احمد حمەاغا(٢٠٠٩)، بررسی مقابلەای سازەهای دستوری در زبان های فارسیو کردی، پایان نامە کارشناسی ارشد، دانشکدە زبان، دانشگاە صلاح الدین.

- پرویز ناتل خانلری (١٣٨٢)، دستور زبان فارسی، چاپ نوزدهم، چاپخانە حیدری، تهران.

- تقی وحیدیان کامیار(١٣٨٩) دستور زبان فارسی(١)، باهمکاری غلامرچا عمرانی، چاپ دوازدهم، سمت، تهران.

- حسن انوری و حسن احمد گیوی،(١٣٩٠) دستور زبان فارسی٢، ویرایش چهارم، چاپ اول، موسسە فرهنگی فاطمی، چاپخانە خاشع، تهران.

- حسین عبدالملکی (١٣٨٥)، واژەبست /e-/ تصغیرو معریفە در زبان فارسی، مجلە زبانشناسی، شمارە (١و٢).

- خسرو فرشیدورد(١٣٨٠)، گفتارهائی دربارە دستور زبان فارسی، چاپ سوم، چاپخانە سپهر، تهران.

- خسرو فرشیدورد(١٣٨٢)، دستور مفصل امروز، چاپ اول، انشارات سخن، تهران.

- خسرو فرشیدورد(١٣٨٦)، فرهنگ پیشوندهاو پسوندهای زبان فارسی، چاپ اول، انتشارات زوار، تهران.

- داریوش آشوری (١٣٨٦)، بازاندیشی زبان فارسی، ویراش دوم، چاپ چهارم، نشر مرکز، تهران.

- سید احمد خراسانی (١٣٢٩)، نیشانە معرفەو نکرە، مجلە دانش، شمارە (١٣).

- شهرزاد ماهوتیان (١٣٨٧)، دستور زبان فارسی از دیدگاه ردەشناسی، ترجمەی مهدی سمائی، چاپ پنجم، نشر مرکز، تهران.

- عباسعلی مولوی (١٣٦٠)، دستور زبان فارسی، چاپ دوم باتجدید نقر کامل، چاپخانە اتحاد، تهران.

- عبدالعظيم قريب، جلال همايى، رشيد ياسمى، ملك الشعراى بهار، بديع الزمان فروزانفر(١٣٨٧)، دستور زبان فارسى– پنچ استاد، چاپ چهارم، چاپ ديبا، انتشارات ناهيد، تهران.

– ع. خيامپور (١٣٨٩)، دستور زبان فارسى، چاپ پازدهم، انتشارات ستوده، تبريز.

- على اشرف صادقى، اكرم حاجى سيد اقايى(١٣٨٩)، برخى نشانەهاى نادر جمع در زبان فارسى، ويژنامه نامه فرهنگستان، شماره (٦).

– على درزى (١٣٨٥) تكواژ جمع در زبان فارسى، مجله دانشكده ادبياتو علوم انسانى دانشگاه تهران، شماره(١٧٨).

– فاگمه مدرسى(١٣٨٦) از واج تا جمله، فرهنگ زبانشناسى – دستورى، انتشارات چاپار، تهران.

– ليلى مرتچائى (١٣٨٠)، بانك هاى اطلاعاتى در مواجهه با زبان و خط فارسى، مجموعه مقالات نخستن هم انديشى مسائل واژەگزينىو اصگلاح شناسى، چاپ اول فرهنگستان زبانو ادب فارسى، باهمكارى مركز نشر دانشگاهى.

– محسن ابوالقاسمى(١٣٨٧)، دستور تاريخى زبان فارسى، چاپ هفتم، سمت، تهران

– محسن ابوالقاسمى(١٣٨٨)، اهنماى زبانهاى باستانى ايران، جلد دوم: دستورو واژەنامه، چاپ سوم، سمت، تهران

– محمد راسخ مهند (١٣٨٨)، معرفەو نكره در زبان فارسى، مجله دستور، شماره (٥).

– محمد رچا باگنى(١٣٨٥)، چهار گفتار درباره زبان چاپ پنجم، موسسه انتشارات اگه، تهران.

– محمد روايى (١٣٨٤)، دستور زبان فارسى، چاپ اول، نشر امون، تهران.

– مهدى مشكوة الدينى (١٣٨٩)، دستور زبان فارسى برپايەى نظريەى گشتارى، ويرايش دوم، چاپ يازدهم، انتشارات دانشگاه فردوسى مشهد.

– مهرى باقرى (١٣٧٥)، مقدمات زبانشناسى، چاپ اول، نشر قطره، تهران.

– مهرى باقرى (١٣٨٦)، تاريخ زبان فارسى، چاپ دوازدهم، نشر قطره، تهران.

– ويدا شقاقى(١٣٧٦)، واژەبست چيست؟ ايا در زبان فارسى چنين مفهومى كاربرد دارد؟ مجموعه مقالەهاى سومين كنفرانس زبانشناسى، بەكوشش: يحيى مدرسى، محمد دبير مقدم. دانشگا علامه طباطبايى، تهران.

سێیەم: بەزمانی ئینگلیزی:

- Eckersley, C. and Eckersley, J. (1980) A comprehensive English Grammar: for Foreign students. London: Longman Group Limited.

چوارەم: بەزمانی عەرەبی:

- عبدالقادر عبدالجليل (١٩٩٨)، علم الصرف الصوتي، سلسلة الدراسات اللغوية (٨)، دار الازمنة، عمان.

الملخص

هذه البحث يحمل عنوان (قدرة المورفيم المقيد في تنفيذ الوظائف النحوية في اللغتين الكوردية و الفارسية)، و فيه أجريت دراسة المورفيمات التى تدل على مفهوم نحوي. بداية تمت دراسة مورفيمات (المعرفة، النكرة، الجمع، النفي.......) في اللغة الكوردية، وبعدها تم عرض تلك المورفيمات التى تدل على المفاهيم أنفسها في اللغة الفارسية، و تم بيان قدرة كل منها على اساس البيانات المأخوذة، وأخيراً تمت مقارنة قدرة المورفيمات في اللغتين الكوردية والفارسية وعرض نقاط الاشتراك و الاختلاف بينهما.

ABSTRACT

This research is entitled (The ability of bound morpheme to serve its syntactic functions in both languages Kurdish and Persian). It is devoted to the morphemes which have a grammatical concept. First, the morphemes of (definite, indefinite, plural, negative…) in Kurdish language are mentioned, and then the same morphemes according to the concepts they showed in Persian are mentioned. The ability of each one is showed by the taken data. Then the ability of morphemes in Kurdish and Persian are compared and the similarities and differences are mentioned.